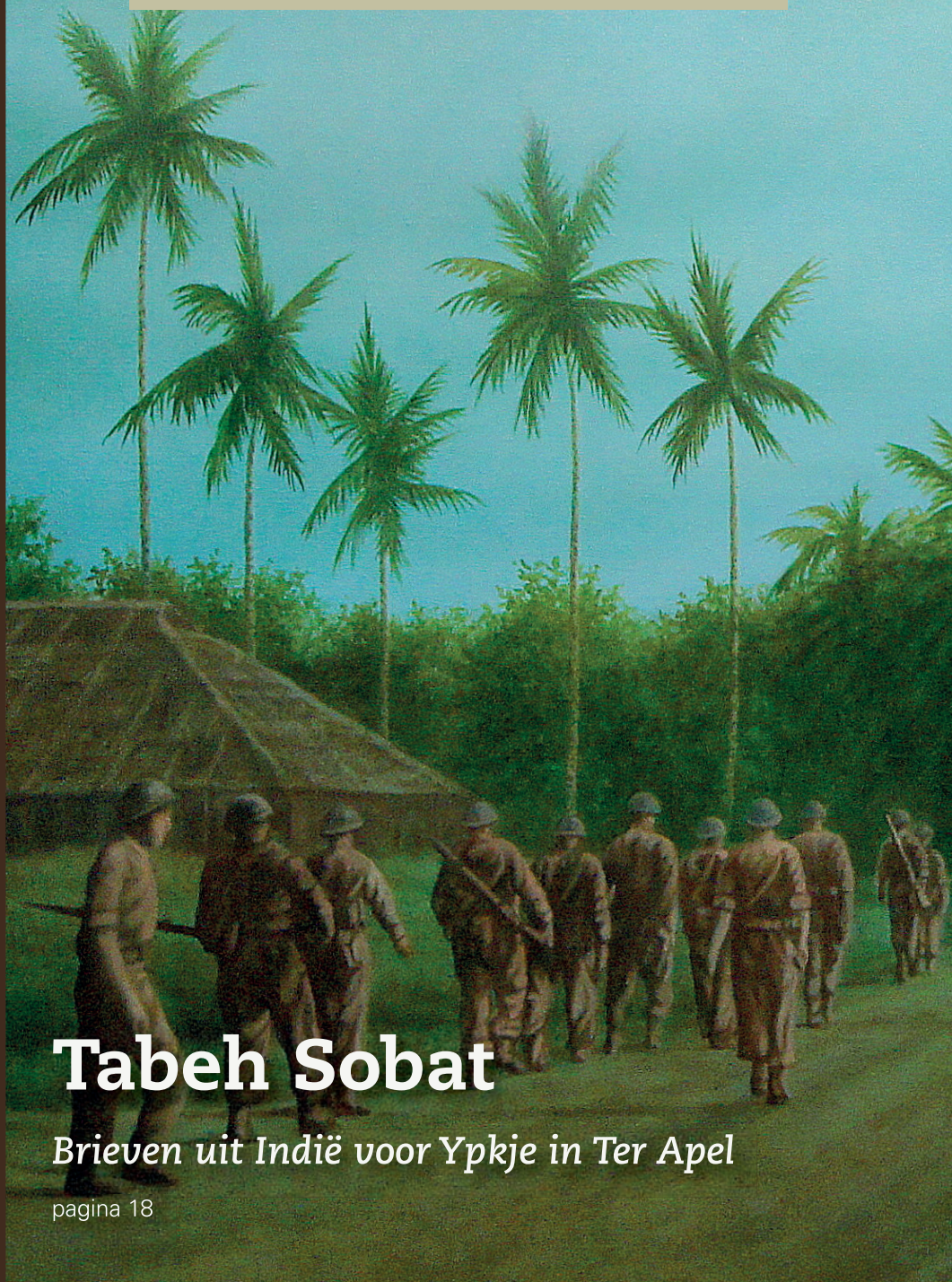

T E R R A
Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Tabeh Sobat

Brieven uit Indië voor Ypkje in Ter Apel

pagina 18

**Mr. Overdiep en
Vesting Bourtange** p.12

Westeresch bij Veele p.27

Het portret van Aaltje
p.34

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 9, nummer 1, voorjaar 2020

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door Museum de Oude Wolden (het MOW) in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Tjarko van Dijk
Hans ter Heijden (hoofd- en eindredactie)
Sandra de Regt
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders
Erik Wubs

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Herman Janssen (fotografie)
Sanne Meijer (Sanne Meijer Onderweg)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Hans ter Heijden, telefoon 0599 313811 / 06 51056565, e-mail: ter.heijden.hans@gmail.com.

Lid-abonnee worden?

Zie pagina 35.
Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek)winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Reind Krikke
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman

Secretariaat: Tel. 0599-313529
E-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 9, nr. 1, maart 2020

Van de redactie

Brieven

Wie schrijft er nog brieven? Aaldert Wachtmeester schreef er van 1945 - 1948 als oorlogsvrijwilliger vanuit Indië meer dan 360 aan zijn lief Ypkje in Ter Apel. Met kroontjespen of vulpen bracht hij op het (schaarse) dunne luchtpostpapier verslag uit van zijn ervaringen in de Oost. Aangrijpende, bloedstollende verhalen, maar ook ontroerende woorden. Journalist (en oud-wethouder van Bellingwedde) Melle Wachtmeester en zijn broer, de Groninger kunstschilder Gerrie, brengen met het project *Tabeh Sobat* een indrukwekkende hommage aan hun vader. Lees erover in dit nummer.

Polen

Het is 75 jaar geleden dat Nederland werd bevrijd. Anastasia van der Werff-Podgórski schrijft over de Polen, die een rol speelden bij de bevrijding van o.a. Westerwolde en Arne Jansen verwijst de bewering dat 'heel Wedde in de oorlog fout was' naar het rijk der fabelen.

Daarnaast treft u nog een keur aan artikelen en vaste rubrieken aan.

Sanne Meijer Onderweg

Sanne Meijer schreef vier jaar lang voor elke aflevering een sprankelende column, waarin haar liefde voor het landschap en de geschiedenis van Westerwolde centraal stond. Door drukke werkzaamheden stopt ze er nu mee. We zijn je veel dank verschuldigd Sanne. Het ga je goed!

'Op de schouders van je ouders'

Tenslotte wijs ik nog even op de voorstelling van Freek Lagerweij op 5 april a.s. in het Boschhuis in Ter Apel. Hij zingt daar liedjes van zijn moeder Zwanet Battjes en zijn vader, cabaretier Henk Lagerweij. Beide (inmiddels overleden) ouders waren ook jarenlang docent Nederlands op de RSG Ter Apel. Henk interviewde ik in het voorjaar van 2017 voor dit blad. De voorstelling van 5 april is al uitverkocht, maar er komt er nog een in de herfst. Interesse? Stuur dan een e-mail naar Tjeerd Bosklopper: bosklopper@outlook.com.

Hans ter Heijden

De redactie van Terra Westerwolda. Van links naar rechts: Erik Wubs, Obby Veenstra, Hans ter Heijden, Sandra de Regt, Geert Volders en Tjarko van Dijk.
Foto: Desirée Blaauw.

Het volgende
nummer
van Terra
Westerwolda
verschijnt in
juli 2020

Cover

Bij wijze van uitzondering deze keer geen schilderij van Geert Schreuder op de cover, maar - in het kader van het project *Tabeh Sobat* - van Gerrie Wachtmeester: *Vertrek uit Mariëndal, mei 1947*. Zie pagina 18 en verder.

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column Siste Viator: Westerwolds landrecht
- 5 Sanne Meijer Onderweg: De Dikke Eik van Ellersinghuizen
- 16 Sprekend Object: De lange weg naar inventarisatie
- 34 Het portret van Aaltje
- 35 Nieuws Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische Actualiteiten

Artikelen

- 6 Kruidentuin op een eeuwenoude plek
- 12 Mr. Overdiep en Vesting Bourtange
- 18 Tabeh Sobat. Brieven uit Indië aan Ypkje in Ter Apel
- 24 Eerste Poolse Pantserdivisie
- 27 Essenlandschap in Westerwolde
- 30 De fabel van het NSB-verleden van Wedde

Interview

- 18 Melle en Gerrie Wachtmeester over Tabeh Sobat

In april 1945 werd Ter Apel bevrijd door de 1e Poolse Pantserdivisie.
pagina 24

De fabel van het NSB-verleden van Wedde (Jan Smits hoeve aan de Turfweg te Blijham)
pagina 30

Column: Siste Viator

Westerwolds Landrecht 550 jaar geleden opgetekend

door Tjarko van Dijk

Vijfhonderdvijftig jaar geleden, in 1470, werd in Westerwolde het tot dan toe geldende gewoonterecht op schrift gesteld. Vanaf dat jaar gold in Westerwolde het Westerwolds Landrecht. Uniek was dit niet. In diverse streken van ons land werden op verschillende momenten in de Middeleeuwen rechtsregels opgetekend waardoor recht werd vastgelegd.

Wat het Westerwolds Landrecht bijzonder maakt, is dat er in dit landrecht weinig gezegd wordt over de bestuurlijke verhouding van de Westerwolders tot de landsheer. Op dat punt bestond er in 1470 wat Westerwolde betreft ook nog weinig duidelijkheid. Het landrecht is tot stand gekomen op initiatief van de Westerwolders zelf. De meeste bepalingen in het Landrecht gaan dan ook over de onderlinge verhoudingen tussen de Westerwolders.¹

Opmerkelijk is artikel 79 waaruit blijkt dat Westerwolde toen nog aan zee grensde

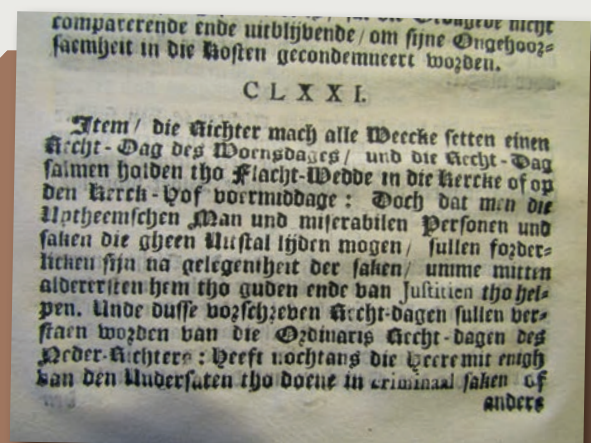
In het wetboek worden onder andere rechten beschreven die voortkomen uit het huwelijk en uit het eigendom van goederen. Er worden bepalingen gegeven voor het erven van goederen en ook voor het vergoeden van schade, berokkend aan anderen. Heel belangrijk zijn ook de bepalingen in het wetboek gericht tegen geweldsgebruik en de beschrijving van de organisatie van de rechtspraak in Westerwolde. Artikel 171 zegt hierover onder meer: "De rechter zal iedere week een rechtsdag houden en wel des woensdags voor de middag in Vlagtwedde in de kerk of op het kerkhof..."² Ook de kwesties die vallen onder de rechtsmacht van de rechter, worden in het wetboek vastgelegd. Opmerkelijk is artikel 79 waaruit blijkt dat Westerwolde toen nog aan zee grensde. Hierin wordt bepaald, dat goederen die aanspoelen of schepen die gestrand zijn vervallen aan de landseigenaar wanneer binnen een jaar zich geen eigenaar van deze goederen of schepen heeft gemeld.³

Gemeenschappelijk kenmerk van al die rechtsregels is dat niemand het functioneren van de samenleving in gevaar mag brengen.

Het Landrecht is daarmee een spiegel van de samenleving van toen. Veel van de problemen die toen door middel van rechtsregels in goede banen geleid moesten worden, spelen in onze samenleving niet meer. Heeft het Westerwolds Landrecht voor ons daardoor nog wel betekenis? Ik denk van wel. Het Westerwolds Landrecht wilde voorkomen dat in de samenleving alleen het recht van de sterkste zou gelden. Dat is in onze dagen nog steeds het doel van alle wet- en regelgeving. In die zin verschillen de Westerwolders van toen niet van die in onze tijd.

Het Museum SHC De Oude Stelmakerij in Sellingen beschikt over een exemplaar van het Westerwolds Landrecht naar de uitgave van 1677. De foto toont het titelblad daarvan. Foto T. van Dijk.

Artikel 171 over de rechtspraak in Westerwolde. Foto T. van Dijk.

1) J. Kampman, P. Brood, *De geschiedenis van Westerwolde*. V Bestuur en Rechtspraak. Groningen 1995. P.42

2) L.J. Houwing, Stichting Westerwolders, *Vertaling van de artikelen uit het Westerwolds Landrecht van 1470*. 2017.

3) Ibidem.

Sanne Meijer Onderweg

De Dikke Eik van Ellersinghuizen

In augustus 1900 maakte ene H.J. Smid uit Meeden een 'strooptocht' door Westerwolde en schreef uitgebreid over het Westerwoldse landschap in het tijdschrift *Levende Natuur*. Eén van de plekken die Smid bezocht, was het gehuchtje Ellersinghuizen in de buurt van Vlagtwedde.

"Onze tocht gold nu in de eerste plaats den beroemden eik bij Ellersinghuizen, een gehucht, een half uurtje ten z. van Vlachtwedde gelegen. [...] Daar, op een graspleintje voor de boerderij van den heer Hesse, waar zijn kruin zich naar alle kanten vrij kon uitbreiden, staat de machtigste eik van gansch Westerwolde, waarschijnlijk van heel het Noorden onzes lands en om zijnen vorm misschien eenig in Nederland."

De eik in kwestie was inderdaad héél oud en héél dik. Hij had zelfs een naam: de Dikke Eik, en hij lag aan de Dikke Eikweg. Nadat de naastgelegen boerderij afbrandde, stond de eik eenzaam in het veld en was van verre al duidelijk te zien. In 1941 kwam de boom

'Daar, waar zijn kruin zich naar alle kanten vrij kon uitbreiden, staat de machtigste eik van gansch Westerwolde'

in het bezit van Stichting Het Groninger Landschap. Volgens de overlevering waren er vier volwassen mannen nodig om de stam te omvatten. De bronnen verschillen, maar de diameter wordt geschat op ongeveer 1.80 meter, en de kruinbreedte was wel 42 meter. Ondanks die imposante afmetingen was de eik niet erg hoog: 'slechts' 14 meter.

De boom was een lokale beroemdheid en gehuld in een nevel van bijgeloof en volksverhalen. Zo gaat het verhaal dat er héél lang geleden recht werd

gesproken bij deze boom. Dat is echter twijfelachtig, want de boom werd op zijn vroegst pas in de zeventiende eeuw geplant. Wel stond de Dikke Eik aan een kerkpad dat naar de kerk van Vlagtwedde voerde en was deze, wederom volgens de overlevering, een vaste stopplaats in heilige processies. De Dikke Eik was daarmee een 'Hillege Stoule', een heilige stoel.

Al in de negentiende eeuw raakte de Dikke Eik verzwakt en in 1948 besloot Het Groninger Landschap dat de boom eigenlijk niet meer levensvatbaar was. De Dikke Eik moest worden gekapt. Daar staken natuurliefhebbers en fans van de Dikke Eik een stokje voor. Er moest worden gewacht tot de boom geheel afgestorven was, alvorens de kap werd hervat. Dit gebeurde uiteindelijk in 1975.

Museum De Oude Wolden (MOW) in Bellingwolde heeft een prachtig stuk gedenkhout van deze Dikke Eik in de collectie. Het object herinnert aan de kap van de boom.

Website Sanne Meijer Onderweg:
www.sannemeijeronderweg.nl

Ansichtkaartje uit 1904. Fotografie onbekend, Groninger Archieven (1986_10802)

Gedenkhout uit 1975. Beide foto's: Obby Veenstra, het MOW

Kruidentuin op een eeuwenoude plek

Verval en bloei

De kruidentuin van Museum Klooster Ter Apel

Het is zaterdagochtend, half tien. De zon schijnt boven het voormalige klooster in Ter Apel. Het is voorjaar. In de kloosterhof verzamelen zich verschillende mensen. Ze lopen met tuingereedschap heen en weer en voeren verschillende werkzaamheden uit. Veel planten en bloemen in verschillende kleuren zijn zichtbaar. Dit is de kruidentuin van Museum Klooster Ter Apel.

door Sandra de Regt en Erik Wubs

De kruidentuin gezien vanuit de westvleugel. Foto: Erik Wubs.

Kruidentuinen bij middeleeuwse kloosters

Bekend is dat ieder middeleeuws klooster één of meerdere kruidentuinen had. Sommige kloosters hadden een allesomvattende tuin en andere kloosters hadden zowel een moestuin als een tuin met geneeskrachtige kruiden, een tuin met keukenkruiden en een bloementuin. Kloosters waren vaak bewaarplaatsen van geschriften uit de Oudheid en bezaten zodoende veel kennis over kruiden en hun werking. De kruiden werden gebruikt in de geneeskunde, in de keuken en voor het maken van verf. Zoals we nu weten, hebben veel kruiden helemaal geen geneeskrachtige werking. Men *geloofde* slechts in de werking ervan en schreef er symbolische betekenissen aan toe. Vandaag de dag staat dat ook wel bekend als het placebo-effect.

Ontstaan kruidentuin Museum Klooster Ter Apel

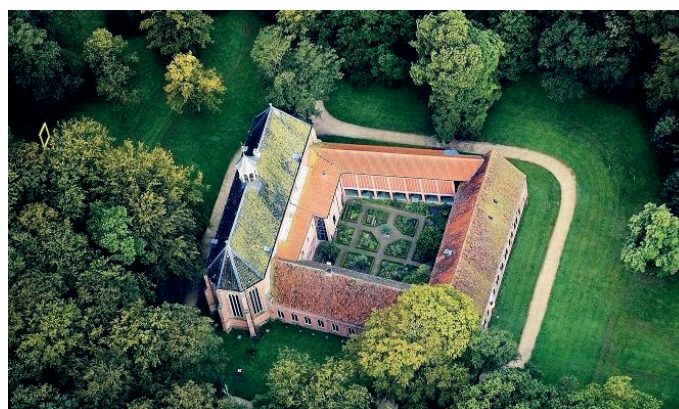
Er zijn geen bronnen bewaard gebleven die bewijzen dat het voormalige klooster in Ter Apel één of meerdere kruidentuinen had. Maar gelet op andere middeleeuwse kloosters, kan het bijna niet anders dan dat er ook kruiden in Ter Apel werden gekweekt. Wel is zeker dat er in de Middeleeuwen geen kruidentuin was gevestigd in de kloosterhof. Het was in de tijd dat het gebouw als klooster functioneerde een plek van bezinning en contemplatie. Overleden broeders werden hier begraven. Ook later, nadat het gebouw geen klooster meer was, diende de kloosterhof nog tot in de negentiende eeuw als begraafplaats.

In 1932 maakte tuinarchitect J.W. Verdenius uit de stad Groningen een ontwerp en beplantingsplan voor een kruidentuin in de kloosterhof. Verdenius had hierbij een middeleeuwse kruidentuin in gedachten. Hij ontwierp een plan met in het midden een bron en daaromheen een aantal geometrische vakken. In deze vakken zouden de kruidenplanten worden geplant. Een aantal grafzerken die nog in de kloosterhof stonden, kregen ook een plek in het ontwerp. Helaas is niet bekend in hoeverre de plannen van Verdenius zijn uitgevoerd. Wel verrees een tuin, maar deze raakte na de Tweede Wereldoorlog in verval. In 1965 bestond het kloostergebouw vijfhonderd jaar. Ter gelegenheid van deze gebeurtenis werd de tuin opnieuw aangelegd. Maar ook deze tuin raakte echter al snel weer in verval.

In 1973 werd Allie Eenjes de nieuwe beheerder van het voormalige klooster. Eenjes kon niet aanzien dat de tuin er zo slecht onderhouden bij lag. Op initiatief van hem en vrijwilligster Gerda Vuurboom werd de tuin opnieuw ontworpen en aangelegd en vervolgens onderhouden. Het nieuwe ontwerp had opnieuw als uitgangspunt dat er in het midden een bron zou zijn, met daaromheen een aantal geometrische buxusvakken. Ook vandaag heeft de tuin nog steeds deze indeling. Voor de selectie planten werd advies ingewonnen bij de staf van de Groninger Hortus Botanicus (een botanische tuin).

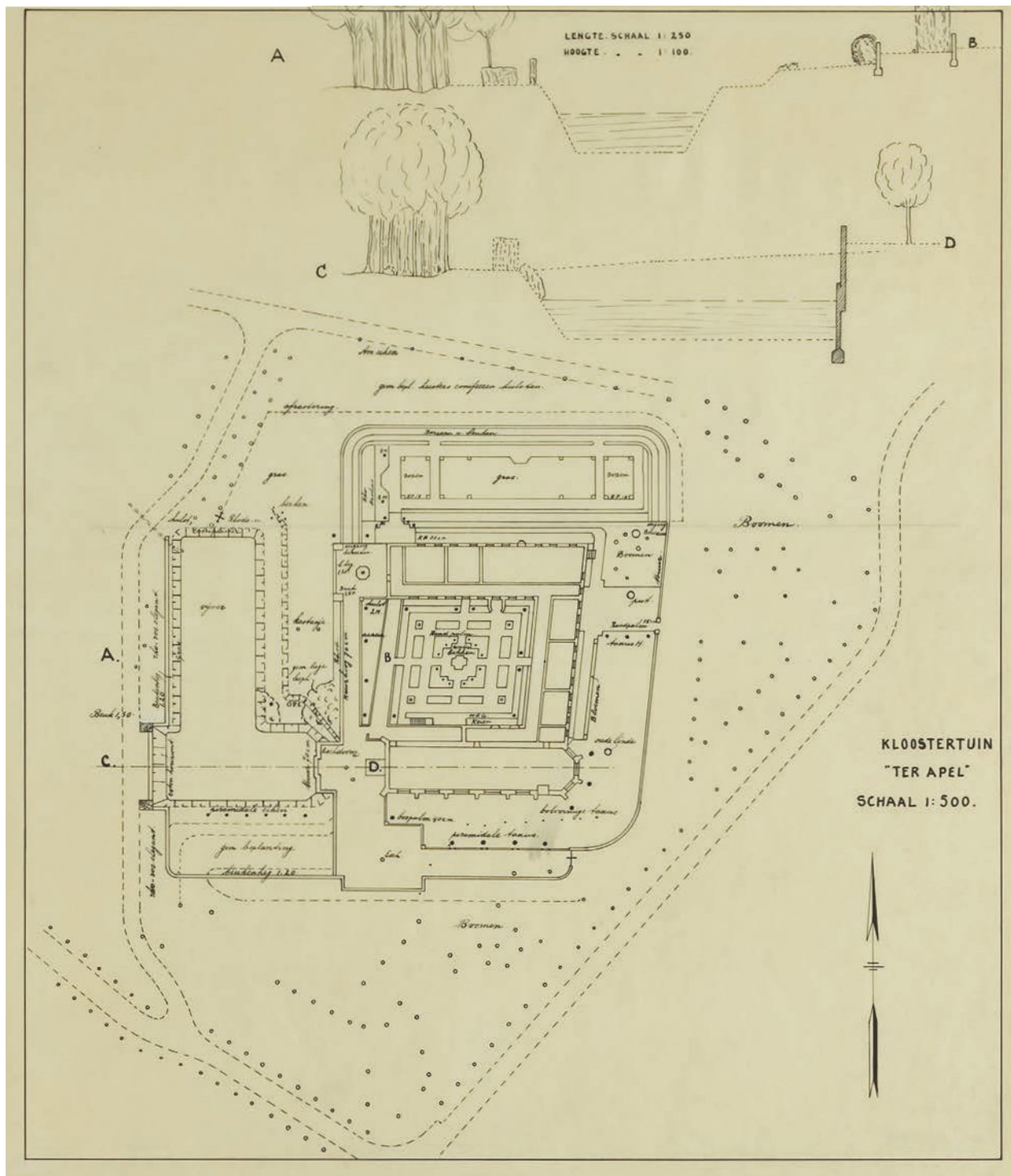
Tussen de begroeiing in de kruidentuin zijn nog restanten van vroegere bebouwing te vinden. Foto: Erik Wubs.

Vanuit de lucht is de huidige indeling van de kruidentuin goed zichtbaar. Foto: Museum Klooster Ter Apel.

Omsluiting kloosterhof

In 1755 werd de westvleugel en een deel van de zuidvleugel van het voormalige klooster in Ter Apel gesloopt. Daardoor was het bijna tweeënhalve eeuw lang niet mogelijk om een rondwandeling te maken door de kloostergangen met uitzicht op de kloosterhof. Op voorstel van prof. ir. Jan Sterenberg, voormalig voorzitter van het bestuur van het museum, werd de Deense architect Johannes Exner uitgenodigd om een plan te ontwikkelen voor de bouw van een nieuwe westvleugel. →

Het ontwerp uit 1932 van tuinarchitect J.W. Verdenius.

Belangrijke uitgangspunten hierbij waren dat er weer een rondwandeling door de kloostergangen gemaakt zou kunnen worden en de realisering van twee nieuwe expositiezalen. Exner besloot de nieuwe westvleugel tussen de zuid- en noordvleugel te plaatsen.

In 2000 werd met de bouw- en restauratiewerkzaamheden begonnen. Voorafgaand vond er op dezelfde plek en in een deel van de kruidentuin een archeologisch onderzoek plaats. De hoeveelheid grond die verplaatst moest worden, maakte het mogelijk om een kijkje te nemen naar sporen van de oorspronkelijke westvleugel.

Archeologen onderzochten de ligging en precieze vorm van de vroegere vleugel. Bij dit werk kwamen duidelijke uitbraaksleuven van de fundering in beeld. Een uitbraaksleuf is een plek waar na de sloop van een gebouw geen resten van het fundament bewaard zijn gebleven. Op zo'n plek is puin gebruikt om het gat te vullen.

Resultaten archeologisch onderzoek

De archeologen kozen ervoor om drie onderzoekputten aan te leggen op de plek waar de voormalige westvleugel heeft gestaan. In de putten werd gezocht naar de

fundamenten van de westvleugel. Onder leiding van Hans van Westing werd er steeds weer een laagje zand verwijderd, totdat de juiste diepte was bereikt. Na het verwijderen van elk laagje werd er ook een metaaldetector gebruikt om metalen vondsten op te sporen. Het esdek (akkergrond) dat al eerder was waargenomen rondom het voormalige klooster en zich ook binnen de tuinmuren voorzette, bevatte een aantal verrassende vondsten. Het aangetroffen aardewerk bevatte kogelpotmateriaal (negende - veertiende eeuw) en enkele Pingsdorfscherven (negende - dertiende eeuw).

Het werk leverde ook gegevens op over de wijze van grondverbetering die vroeger werd toegepast bij de bouw van het voormalige klooster. Om het gebruik van kostbare bakstenen te beperken werd in de funderingssleuf een zandpakket aangelegd. Archeologen vonden circa negentig cm onder het maaiveld sporen die wijzen op grondverbetering. De ondergrond bestond hier uit een donkerbruin tot zwart humeus zandpakket (de esgrond), dat wordt doorsneden door een gele zandbaan. Om de muren rechtstreeks op het zand te funderen, werden er sleuven in het esdek gegraven en opgevuld met schoon geel zand. Het risico van verzakking werd zodoende tot een minimum beperkt.

In de laatste laag van de ondergrond bevond zich een ware verrassing. Archeologen vonden hier een duidelijke boerderijplattegrond die behoorde tot een veel vroegere tijd, de dertiende eeuw. Het bleek te gaan om paalgaten (standpalen) en greppels die duiden op het zogenoemde type Gasselte-B. Van dit boerderijtype is bekend dat het

werd gebouwd tussen 1100 en 1400. Bij dit type ligt de belangrijkste ingang van de boerderij in de achtergevel van het staleinde en is er vaak uitbouw langs de lange wanden om het schuurgedeelte te verbreden. Hierdoor is de grondtekening geheel of gedeeltelijk drieschepig, dat wil zeggen dat dit type boerderij door twee rijen in drie stukken is verdeeld. De ouderdom wordt voorlopig op de dertiende eeuw geschat omdat de standpalen niet met zwerfkeien waren gefundeerd, maar als het ware in het zand waren ingegraven.

De archeologische resten van de voormalige westvleugel zijn aangetroffen in de vorm van funderingssleuven met grondverbetering. De westvleugel bestond waarschijnlijk uit een kloostergang met daarop een tweede verdieping. De ligging van de aangetroffen resten kwam overeen met de ligging van de tuinmuren. Deze werden tijdens de restauratiewerkzaamheden van 1930-1933 doelbewust als markering aangelegd.

Na de verwijdering van de tuinmuurtjes en de fundering uit 1933, kwam haarscherp de met geel zand opgevulde strook tevoorschijn waarop oorspronkelijk de stenen muur van de westvleugel gestaan moet hebben. Het werd duidelijk dat het kloostergebouw een vierkant (trans) heeft gekend met een gesloten binnenhof. De oorspronkelijke westvleugel liep parallel aan de schuine vorm van de oostvleugel. Hierdoor kreeg de kloosterhof een ruitvorm. Noch bij de restauratie, noch tijdens het archeologische onderzoek zijn er funderingsresten van eventuele vertrekken ten westen van de trans aangetroffen. →

Coördinator Nico Rookmaker in actie in de kruidentuin
Foto: Cora Westerink.

Nieuwe westvleugel

In mei 2001 werden de eerste profielen gesteld voor het metselen van de bakstenen pilaren van de nieuwe westvleugel. Na enige tijd begon de eerste ploeg metselaars te werken aan de togen (gemetselde dragende bogen) en schoten de kolommen omhoog. De contouren van de nieuwe westvleugel werden steeds duidelijker zichtbaar. De nieuwe rode baksteen, speciaal uit Duitsland laten komen, werd gebruikt voor de opmetseling van de nieuwe muren. In september 2001 werd de nieuwe westvleugel opgeleverd. De kruisgang met de gotische vensters, de gewelven en plavuizenvloer doet ons meteen denken aan de Middeleeuwen.

Zonder deze vrijwilligers zou het in stand houden van de tuin niet mogelijk zijn

Voordat de bouw van de nieuwe westvleugel begon, werd een groot deel van de planten in de kruidentuin uitgegraven en elders opgeslagen. Na de afronding van de bouwwerkzaamheden werden deze planten voor zover mogelijk opnieuw in de kruidentuin geplant. De nieuwe westvleugel betekende dat de tuin iets kleiner werd. De huidige tuin omvat zo'n vijfhonderd vierkante meter met twaalf vakken, waarin ruim tweehonderd verschillende soorten geneeskrachtige kruiden, verplanten en keukenkruiden te vinden zijn.

Levende tuin

In 2003 werd Nico Rookmaker vrijwilliger bij de tuinploeg. De tuin werd nog steeds gecoördineerd door Allie

Eenjes die inmiddels geen beheerder meer was van het voormalige klooster. Later zou Rookmaker coördinator worden van de ongeveer tien enthousiaste vrijwilligers die iedere twee weken tussen eind maart en eind oktober de tuin onderhouden. De werkzaamheden bestaan hoofdzakelijk uit het bestrijden van onkruid en het verzorgen van de planten. Iedere vrijwilliger heeft zijn of haar eigen interesse in het tuinieren en toepassen van planten. Zonder deze vrijwilligers zou het in stand houden van de tuin niet mogelijk zijn.

In gesprek met Nico komen er omtrent de tuin bijzondere verhalen boven tafel. Zo kwam er ooit een bezoeker de tuin inlopen op het moment dat Nico er ook was. In gesprek met deze man, bleek hij een Italiaanse kok te zijn. Hij vertelde dat hij de zaden van de Oost-Indische kers in de keuken gebruikte. Nico had hiervan geen idee. Hij wist niet dat de zaden gegeten konden worden. Vervolgens pakte de Italiaan een aantal zaden van de plant en begon hij ze samen met Nico voorzichtig op te eten. Een andere keer bleek een bezoeker de zoon te zijn van iemand die in dienst was geweest bij Verdenius. Verdenius gaf als beloning onder andere schilderijen aan de man. De schilderijen waren geschilderd door de vrouw van Verdenius. De werknemer had veel bewaard over Verdenius. Helaas bleek hier geen informatie meer bij te zitten over het ontwerp en het beplantingsplan uit 1932.

De kruidentuin heeft momenteel een museale en educatieve functie. Een paar jaar geleden werden de ruim tweehonderd verschillende soorten geneeskrachtige kruiden, verplanten en keukenkruiden opgenomen als deelcollectie in de collectie van Museum Klooster Ter Apel. In de tuin staan bij veel planten naamkaartjes. Veel planten hebben boeiende verhalen die regelmatig op de website van het museum worden verteld (zie bronnen). De tuin geeft een mooie indruk van de planten die in middeleeuwse kruidentuinen voorkwamen. Daarnaast staan er planten waarvan recent een waardevolle toepassing werd ontdekt of herontdekt. Een mooi voorbeeld hiervan is de zomeralsem (*Artemisia annua*). Eeuwenlang voorgeschreven door Chinese kruidenartsen als middel tegen huidandoeningen, wordt het sinds kort gebruikt als bron voor artemisinine (een antimalariamiddel). Verder zijn in de kruidentuin op verschillende borden citaten te vinden van abdis en mysticus Hildegard von Bingen (1098-1179). Zij beschreef in de twaalfde eeuw als eerste de genezende werking van ruim tweehonderd planten die ten noorden van de Alpen voorkwamen. Von Bingen beschreef de werking van kruiden voornamelijk op basis van de humorenleer, een oude benadering om de geneeskrachtige werking van kruiden vast te stellen.

In de herfst, lang nadat veel andere planten op het hoogtepunt van hun bloei zijn, ziet de hop (*Humulus lupulus*) er op z'n mooist uit. Deze plant is een erg mooi voorbeeld van een plant die in de Middeleeuwen veelvuldig werd gebruikt. Deze soort heeft zowel planten die alleen maar vrouwelijke bloemen kennen als planten

met mannelijke bloemen. De vrouwelijke planten van deze soort vormen in de herfst karakteristieke hopbellen. In de bellen zit de stof lupuline die al eeuwen wordt gebruikt bij het brouwen van bier, aanvankelijk als conserveermiddel en later als smaakaanjager en voor het aroma. Mensen dronken in de Middeleeuwen veel bier in plaats van water omdat men had ontdekt dat mensen die water dronken vaker ziek werden en doodgingen. Men wist toen nog niet dat dat er in water veel ziekteverwekkende organismen zitten, zoals bacteriën en schimmels, en dat men water eerst moet koken om de organismen te doden zoals men ook doet bij het brouwen van bier. ■

Bronnen

Boerma, H., Meijer, H. en Kuper, T. 2002. *Klooster Ter Apel: verleden en toekomst*. Ter Apel: Stichting Museum-Kloosterclave.

Huisman, M.A. 2000. *Klooster Ter Apel: archeologisch onderzoek naar de voormalige westvleugel*. Groningen, Rijksuniversiteit Groningen.

Schuitema Meijer, A.T. 1966. *Het Klooster Ter Apel*. J.B. Wolters, Groningen.

Dit artikel kwam mede tot stand door informatie ingewonnen tijdens een gesprek met Nico Rookmaker (coördinator van kruidentuin) en tekstuele informatie door hem aangereikt. Geïnteresseerden kunnen vanaf het voorjaar weer de regelmatige berichten in *Kruidentuin Actueel* op de website van Museum Klooster Ter Apel lezen (<https://www.kloosterterapel.nl/nl/kruidentuinactueel>). De blog wordt bijgehouden door Rookmaker en gaat over de kruidentuin, de planten en andere belevenissen.

De bloemen van de Oost-Indische kers.
Foto's: Erik Wubs.

Iedere twee weken tussen eind maart en eind oktober onderhouden enthousiaste vrijwilligers de kruidentuin. Van links naar rechts: Hessel Westerbeek, Gerda Vuurboom en Janneke Meijer. Foto's: Cora Westerink.

Mr. Gerrit Overdiep vond de juiste balans

Mr. Dr. Gerrit Overdiep. Foto: Frank Straatemeier, Groninger Archieven (2290_7153).

In de jaren zestig van de vorige eeuw werd het idee geboren om 'iets te doen met de militaire historie van Bourtange'. Gerrit Overdiep heeft vanaf dat moment een grote rol gespeeld bij de totstandkoming en het functioneren van het unieke project 'Reconstructie Vesting Bourtange'. De destijds gekozen grondslagen, waarvan hij één van de belangrijkste ontwerpers was, hielden een evenwichtige belangenverdeling in tussen het respecteren van historisch besef, de werkverschaffing door toerisme en het woondorp Bourtange. Thans, meer dan een halve eeuw later, blijkt dit nog steeds een juiste formule te zijn.

door Roelof Pinxterhuis

Zeer geachte toehoorders en toehoorderessen. Toen burgemeester Loopstra in 1964 een tiental sleutelfiguren en -instanties, die wellicht enige inbreng zouden kunnen hebben bij een reconstructie van de voormalige vesting Bourtange, bijeenriep, vormden zij een werkgroep om de mogelijkheden te bestuderen om het stervende dorp op deze wijze een nieuwe economische basis te geven in het toerisme.

Met deze woorden begon mr. dr. Gerrit Overdiep (1919-1998) één van zijn vele toespraken bij hoogtepunten in het reconstructieproces van de vesting Bourtange. Toespraken die hij op inspirerende en spontaan overkomende wijze placht te houden, maar die hij, zo zie ik in zijn privéarchief over Bourtange, handgeschreven, nauwkeurig voorbereidde. Eén van die sleutelfiguren, een heel belangrijke, was hij zelf. Vanaf het begin was hij jarenlang als voorzitter van de werkgroep en later van de Stichting Vesting Bourtange een inspirator. Gerrit Overdiep was verbonden aan de

arrondissementsrechtbank Groningen, waar hij de laatste tien jaar van zijn loopbaan president was. Daarnaast had hij zich met onderzoek, publicaties en bestuurlijke functies onderscheiden als een kenner van de geschiedenis en als beschermer van het cultureel erfgoed van Noord-Nederland.

De basis

In 1968 kon de werkgroep een rapport aan de gemeente Vlagtwedde aanbieden. De historische grondslag was het hiervoor speciaal door N. Heijligenberg en G. Overdiep geschreven *De geschiedenis van de vesting Bourtange*, een publicatie waarop nog altijd wordt teruggegrepen. De conclusie van het rapport was dat een volledige reconstructie van de vesting en het omliggende landschap verenigbaar zou zijn met moderne leefomstandigheden. Vastgesteld werd dat, waar in de provincie Groningen zo weinig over was gebleven uit de rijke historie, het conserveren en restaureren van

Bourtange op zichzelf een maatschappelijke verbetering zou zijn. Daarnaast was men van mening dat de recreatieve ontwikkeling, die gepaard zou gaan met de historische reconstructie, de welvaart zou bevorderen. De aanbevelingen van de werkgroep vormden de basis voor het beleid van de overheid voor de vesting Bourtange.

Het reconstructieplan

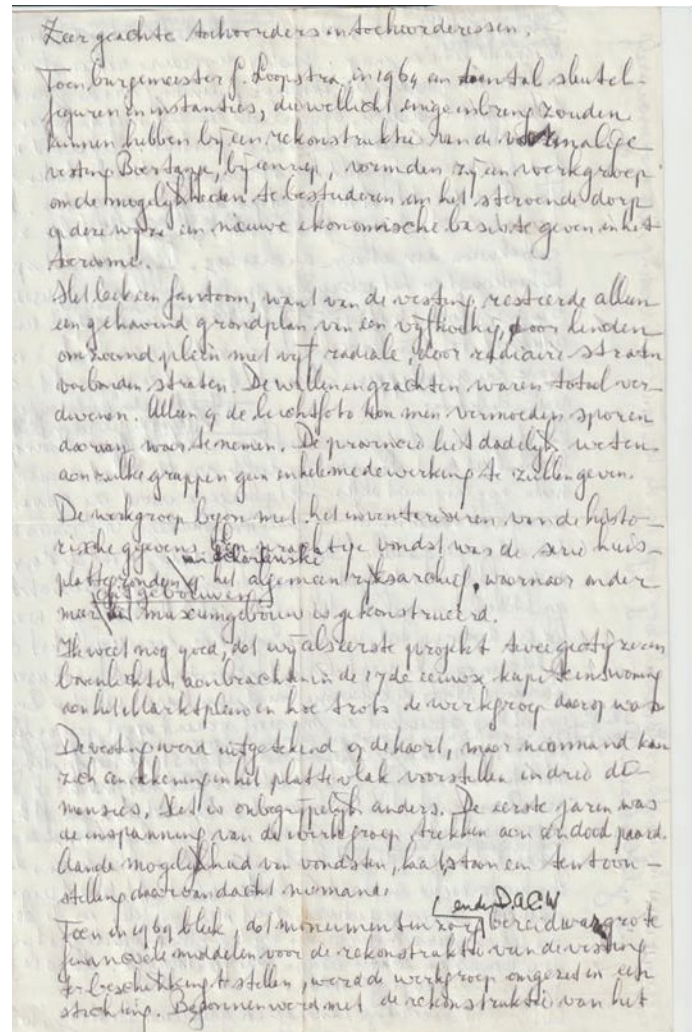
Vanuit de door de werkgroep geformuleerde uitgangspunten ging de gemeente aan het werk met het maken van een ingrijpend reconstructieplan. Het weinige dat nog over was uit de vestingtijd zou worden geconserveerd. Na de militaire ontmanteling in het midden van de negentiende eeuw was er een dorp gevormd waarin de meeste vestingelementen waren verdwenen, maar waar nog wel de oorspronkelijke structuur herkenbaar was. De geïsoleerde ligging had Bourtange voor een nog groter verval behoeft, stelde Overdiep. Bij intensief speurwerk kwamen veel historische gegevens aan het licht. Hierop gebaseerd werd volledig herstel van wallen, grachten, van het wegensel en van militaire bebouwing gepland. Uitgangspunt hierbij was dat de geheel gereconstrueerde vesting als openbaar dorp moest blijven functioneren, hetgeen betekende dat de ruimtes en gebouwen andere dan op militair gebruik geënte functies zouden krijgen. Gerrit Overdiep, die sprak van 'een weerbarstige materie, net een kluwen wol met vele uiteinden', adviseerde voortdurend.

Door de Bourtanger bevolking werden aanvankelijk de ideeën, die in café Bik door 'de heren in de Haarlemmerpakken', onder het genot van Beerenburg en boontjessoep werden voorgeschoteld, met enig wantrouwen bejegend. Een heel dorp grotendeels van de kaart vegen en vervangen door een nagemaakte vesting was ingrijpend. Overdiep wist begripvol en met overtuiging hierover voorlichting te geven. Toen de uitvoering op gang kwam, ontstond een intensieve samenwerking tussen de gemeente, de bevolking en de Stichting Vesting Bourtange. Overdiep vervulde hierin een belangrijke rol, waarbij behalve zijn historische kennis ook zijn jarenlange ervaring als rechter belangrijk bleek.

Gerrit Overdiep sprak de vrees uit dat veel reclame te veel mensen zou aantrekken, wat negatieve effecten zou kunnen opleveren

Bodemvondsten

De eerste grondwerkers kwamen regelmatig oude voorwerpen tegen zoals kogels en gebruiksvoorwerpen. Aanvankelijk werden die verzameld en leverden ze een paar dubbeltjes op bij verkoop aan de oud ijzerboer. Op enig moment werd een kwajongen waargenomen, die van alles vond en wilde meenemen. Hij moest zijn zakken legen. De nieuwe vestingbouwers beseften

Gerrit Overdiep bereidde zijn handgeschreven toespraken nauwkeurig voor.

opeens het historisch nut hiervan. De jongen werd 'binnengehaald' en hij, Ko Lenting, ontwikkelde zich tijdens het jarenlang durende project tot een vestingarcheoloog. Overdiep was hier vanzelfsprekend bijzonder in geïnteresseerd. De samenwerking tussen beide mannen was bijzonder vruchtbaar. Het doorzoeken van oude grachtbodems en afvalputten leidde tot een grote vakkundig geconserveerde verzameling van voorwerpen, die een prachtig beeld van de vestinghistorie hebben gegeven. Overdiep zette zich vervolgens in om de tastbare herinneringen aan drie eeuwen soldatenleven voor het publiek toegankelijk te maken. Gebaseerd op historische gegevens werd een soldatenbarak herbouwd en ingericht tot museum van Bourtanger bodemvondsten. Thans blijkt dit museum nog altijd van grote waarde te zijn. Overdiep en Lenting vonden dat een toegankelijke registratie van de bodemvondsten belangrijk was. Zij namen het initiatief om het Bourtanger bodemarchief door deskundigen te laten beschrijven. In 1993 kon *Schans op de Grens, Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, worden uitgegeven. Het bleek een standaardwerk voor historische voorwerpen te zijn geworden. In 2019, ruim twintig jaar na het overlijden van Gerrit Overdiep, is een heruitgave tot stand gebracht. "Publiceren is de manier om je onsterfelijk te maken", heeft hij wel eens gezegd. →

'Schans op de Grens' voor mr. Koning

Van een onzer verslaggevers
BOURTANGE — Mr. H.E. Koning, ex-staatssecretaris en tegenwoordig president van de Algemene Rekenkamer, kreeg gistermiddag het eerste exemplaar van het boek 'Schans op de Grens' overhandigd. Oorspronkelijk zou het boek 10 juni jongstleden ten doop gehouden worden. Het bestuur van de Stichting Vesting Bourtange had daartoe staatssecretaris van defensie Van Voorst tot Voorst uitgenodigd. Deze aanvaardde echter tussentijds de functie van gouverneur van Limburg. In mr. Koning werd een meer voor de hand liggende hoogwaardigheidsbekleder gevonden. Koning bezit namelijk sinds 1972 een tweede woning in het vestingdorp. Het boek werd uitgereikt door dr. G. Overdiep, voorzitter van de Stichting Vesting Bourtange.

In het lijvige boekwerk, dat 632 pagina's telt en 4,8 pond weegt, wordt een groot aantal door vestingarcheoloog J.J. Lenting geborgen vondsten beschreven en afgebeeld. De bodemvondsten dateren van de periode van 1580 tot 1850. De talloze voorwerpen, die tijdens de 25 jaar durende reconstructie uit de grond en boven water kwamen, geven een gedetailleerd beeld van de materiële cultuur van de bewoners van Bourtange tijdens de periode dat Bourtange een vesting was.
Het historisch naslagwerk is

■ Burgemeester H.A. Euverink van Vlagtwedde, president H.E. Koning van de Algemene Rekenkamer en voorzitter dr. G. Overdiep van de Stichting Vesting Bourtange (v.l.n.r.) bekijken het eerste exemplaar van het boek 'Schans op de Grens'. © Hans Banus

uitgegeven vanwege het 400-jarig bestaan van de vesting. Ondanks dat de voorbereidingen al in 1984

begonnen, werd het toch nog een haastklus. Nauwelijks tachtig minuten nadat de eerste 300

stuks van de boekbinderij kwamen, ontving Koning het eerste exemplaar.

Nieuwsblad van het Noorden, 17 juli 1993

Cultuurvervalsing

Gerrit Overdieps inzet voor Bourtange was ingegeven door zijn affiniteit met en kennis van de historie. Hieruit putte hij zijn inzet voor het bewaren van de vesting als waardevol cultuurhistorisch monument en voor het bevorderen van de reconstructie, twee doelstellingen van de Stichting Vesting Bourtange. Een derde doelstelling van de door hem geleide stichting was 'het bevorderen van de toeristische, recreatieve, culturele en educatieve potentie als bestaansbron voor haar inwoners'. Hij begreep vanzelfsprekend dat dit de bronnen opende voor een succesvol project, een project dat hij het bouwen aan iets uitzonderlijk schoons noemde. In 1982 dacht hij te rekenen met een bouwtijd van nog zo'n vijftien jaar. Een redelijke inschatting, zo blijkt achteraf; een belangrijk deel van de reconstructie kwam in de jaren tachtig en negentig gereed. Na zijn overlijden, in 1998, is nog een fors stuk van de natte horizon gegraven. Dit vestingonderdeel dat hij altijd heel belangrijk heeft gevonden en heeft bepleit, was om strategische redenen bij de eerste plannen achterwege gelaten. "We moeten ons niet direct overeten", heb ik hem wel eens horen zeggen.

Toen de heer H. J. L. Vonhoff, nog in zijn functie als staatssecretaris, in een toespraak het unieke karakter van Bourtange roemde, relativeerde Overdiep dat door te zeggen dat het in belangrijke mate namaak betrof. Hij bereikte al in 1975 opzien met zijn opmerking dat hij hoopte dat, wanneer de vesting klaar zou zijn, het geld op was. Dat zou kunnen voorkomen dat er in zijn ogen te veel ongewenste toevoegingen zouden komen. Veel geld

vond hij niet altijd het beste voor restauratie. "De geur van honderd jaar mag niet verloren gaan", vond hij. Voor zijn eigen bezit, het Huis ter Hansouwe, een oud middeleeuws steenhuis bij Peize, bracht hij dit in praktijk. Het verhaal doet de ronde dat, na een restauratie, een deskundige tijdens een bezoek opmerkte: "Meneer Overdiep, u bewoont een prachtig pand, u zou het moeten laten restaureren". Hierop sprak Gerrit Overdiep de gedenkwaardige woorden: "Een groter compliment had u mij niet kunnen geven". Toen in 1985 ZKH Prins Bernhard op bezoek kwam om het 'Diplome of Merit van Europa Nostra' uit te reiken, sprak Gerrit Overdiep de vrees uit dat veel reclame te veel mensen zou aantrekken, wat negatieve effecten zou kunnen opleveren. Dit werd uitvergroot in de pers; de voor het vreemdelingenverkeer ingezette mensen spraken van een wereldvreemde rechter, die het toerisme wilde weren. Ik denk dat hij duidelijk wilde aangeven dat de historische waarde van Bourtange respect verdient.

Onderscheidingen

Bij de afsluiting van het Monumentenjaar 1975 ontving Gerrit Overdiep een onderscheiding wegens zijn verdiensten voor de instandhouding van de monumenten in de provincie Groningen. Een onderscheiding, die overigens ook zijn Stichting Vesting Bourtange ten deel viel.

Voor zijn inspanningen voor onder andere de Menkemaborg, de Fraeijlemaborg en Bourtange ontving hij in 1992 een door het *Nieuwsblad van het Noorden* voor historisch cultuurbezit ingestelde prijs van f. 25.000,-.

Het bedrag zette hij in voor het uitgeven van een door hem, samen met H. R. J. Conens gemaakt boekwerkje *De vesting Bourtange herbouwd*.

Een belangrijke onderscheiding was ook de in 1980 door Koningin Juliana aan G. Overdiep uitgereikte Zilveren Anjer van het Prins Bernhardfonds. Naast zijn talrijke werken over rechtshistorie en rechtsfilosofie was daarbij ook zijn inzet voor de Groninger monumenten, waaronder de vesting Bourtange, van belang.

Beschouwend

Kenmerkend voor Overdiep was dat hij voortdurend de betrekkelijkheid van menselijke inspanningen aandacht gaf. In 1980 werd uitvoerig aandacht besteed aan het vierhonderdjarig bestaan van de vestig. Overdiep hield een lange toespraak over de krijgsgeschiedenis en vertelde op beeldende wijze over een schelmenstreek. De toespraak besloot hij met te memoreren dat ons leven als stof in de wind is, als een schaduw in het gras en dat wij 'verkeren in een voortdurend opwrijven tegen hen die tegelijk met ons op aarde zijn'. Hij vond dat een ieder die aan Bourtange meewerkt, de voldoening zal hebben van het werken aan een kathedraal, ook al zal hij die zelf niet voltooid zien.

Tot slot

Voor mij liggen de stukken voor vergadering 440 van de Stichting Vesting Bourtange.

De samenleving is ten opzichte van de tijd dat men beoogde 'iets de doen met de militaire historie van Bourtange', meer dan een halve eeuw geleden, sterk veranderd. De doelstellingen van de Stichting Vesting Bourtange zijn evenwel ongewijzigd.

Voor de overheid en de Stichting Vesting Bourtange zal het belangrijk blijven een goed evenwicht te bewaren tussen de historische samenhang, het toeristisch beleid en het functioneren van Bourtange als openbaar dorp. Bij het maken van afwegingen valt tijdens de bestuursvergaderingen nog regelmatig de naam Overdiep. ■

De auteur is voorzitter van de Stichting Vesting Bourtange.

Bronnen

N. Heijligenberg en G. Overdiep, *De geschiedenis van de Vesting Bourtange*, 1968.

De Vesting Bourtange, rapport van de werkgroep Reconstructie Vesting Bourtange, 1968.

Delpher: boeken, kranten, tijdschriften op internet.

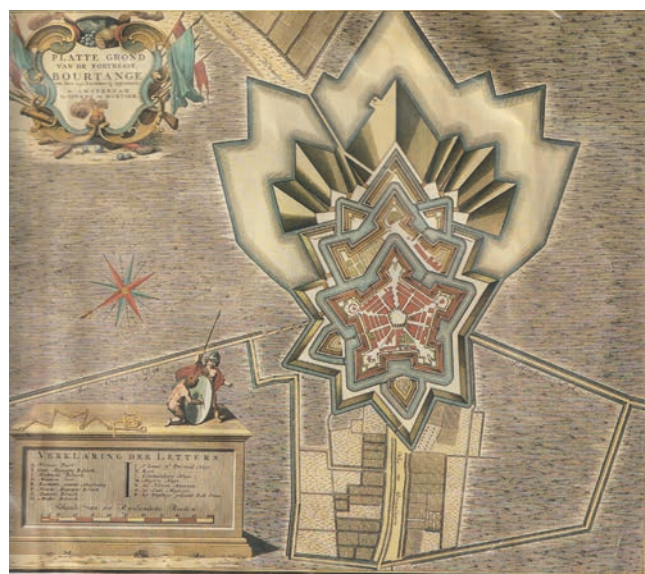
Archief Stichting Vesting Bourtange: map met stukken van G. Overdiep.

Onder flinke toezicht wordt de plek van het voormalige recreatiedaan de heug voor de Muntreke poort onderzocht, die een schat aan voorwerpen bloot geeft.

Archeologische opgravingen met o.a. vestingarcheoloog Ko Lenting (hurkend).

Historische kaart van de fortresse Bourtange uit 1742, die als uitgangspunt diende voor de reconstructie.

De lange weg naar inventarisatie

Misschien las je het al in de krant: het MOW klaarde een megaklus in het depot. Het museum voltooide het in kaart brengen van de hele (!) collectie. Een mijlpaal om even bij stil te staan.

door Obby Veenstra

Inmiddels leven wij in 2020. Over drie jaar viert het MOW een gouden jubileum. Grote veranderingen na de Tweede Wereldoorlog gaven aanleiding tot de oprichting in 1973. Industrialisatie, toenemende mobiliteit en voorheen ongekende bevolkingsgroei veranderden het lang vertrouwde platteland. Soms eeuwenoude gebruiken leken voorgoed te verdwijnen. Musea als 'Streekmuseum de Oude Wolden' wilden 'grootmoeders tijd' bewaren, in oude objecten maar ook in kunst.

Verzamelen, verzamelen...

Met deze warmhartige intentie sloeg het museum aan het verzamelen. Als snel werd het oude gebouw te klein. Een eerste aanbouw volgde in 1979, een tweede in 1995. Verzamelen ging met horten en stoten, vaak met toeval en soms met gerichte acties. Diverse besturen kochten antieke stukken op veilingen. Werkelijk prachtige stukken, zoals een Franse bordenkast, zij het niet altijd met een duidelijke band met de streek. Al met al groeide in de decennia een grote, onoverzichtelijke en zeer uiteenlopende collectie historische spullen en kunst.

Helaas bleef de administratie van dit alles achter. Dit zie je terug bij alle streekmusea uit deze tijd, voor een deel het gevolg van pionieren. Het museum kon niet, zoals tegenwoordig, terugvallen op een gevestigde museumpraktijk en alle hulpmiddelen die daarbij horen. Bestuurders wisselden elkaar af en daarmee ook interesseveldten. Bovendien voltooiden deze vrijwilligers ondertussen grote projecten waaronder de al genoemde verbouwingen.

Wat te doen met de collectie?

Als je oude bestuurs-verslagen leest, zie je vanaf ongeveer 1995 steeds meer de roep 'Wat doen we met de collectie?', met als centrale vraag 'Wat hebben we eigenlijk én heeft alles wel even veel waarde?'. Met de vernieuwing van het museum in 2010 werd de inventarisatie van de collectie een prioriteit. De uitvoering bleek echter geen eenvoudige opgave.

De organisatie kon bestaande overzichtlijsten en beschrijvingen niet langer verbinden met de dingen in depot. Daarvoor ontbraken te vaak een unieke nummering en/of specifieke details. 'Klok', ja, maar

welke van de twaalf? Na het verzamelen van alle bestaande gegevens, concludeerde het museum in 2012 dat er niks anders opzat dan helemaal opnieuw te beginnen. Hiertoe ontwikkelde het museum actuele werkwijzen, volgens museale standaarden én trok het museum vrijwilligers aan.

Vooralsinds einde 2014 zette een wisselende groep mensen zich in voor deze enorme, geduld vragende klus. In december 2019 haalde het project de eindstreep. Het museum weet nu wat het in huis heeft, waar het zich bevindt en hoe het eraan toe is. In totaal gaat het om maar liefst 4.000 items. Hiertussen vind je alles van portret tot omkeerklomp, van ketel tot handgeschreven gedichten en van gedenkstukken tot een aanzienlijke collectie historisch textiel.

Ondertussen groeit de collectie nog steeds, sinds 2012 met meer dan honderd objecten. Niet alles neemt het museum zonder meer op in collectie. Objecten krijgen voortaan een duidelijke herkomstbeschrijving, met als centrale vraag 'hoe en door wie is het gebruikt en waarvoor?'

Museum in tijden van massaproductie

Nu het museum weet wat het in huis heeft, kan het weer kijken naar de toekomst. Een belangrijke vraag hierbij is hoe het museum om moet gaan met de recentere geschiedenis. De periode na 1950 is een tijd van internationale massaproductie, waarbij je dezelfde emmer terugvindt in Europa, China én Afrika, en dan niet in de honderden maar in de miljoenen stuks. Moet het MOW oude mobiele telefoons gaan inzamelen, want gebruikt in deze regio, voor een 'zo was het vroeger anno 2002'? Lastige vragen.

Hierbij speelt dat musea tegenwoordig, door professionalisering en allerlei digitale ontwikkelingen, eenvoudiger collecties kunnen uitwisselen. Voor een algemene 'zo-was-het-vroeger-benadering' bestaan, ook in Groningen, al uitstekende (openlucht)musea. Het MOW heeft hier geen onderscheidende rol. Hetzelfde geldt voor de documentaire kant, waar je bijvoorbeeld kunt verwijzen naar de Groninger Archieven of onze Historische Vereniging Westerwolde. Omdat je veel

gemakkelijker historische objecten en gegevens elders kunt vinden, hoeft het MOW niet langer referentiemateriaal in eigen huis te houden.

De kracht van verhalen

Het MOW concentreert zich dan ook op de unieke materiële cultuur - alles wat mensen maken en gebruiken om te wonen, werken en te leven - van Westerwolde en omgeving. Belangrijk hierbij is of een object streekeigen is. Dit gaat lang niet altijd om de productiekant. Of een object een uniek verhaal vertelt, is het meest belangrijk. Zo zegt een eenvoudige schildersezel niet zo veel, totdat je weet dat deze van een bekend schilder was. Het onderzoeken welke objecten bijzondere verhalen vertellen over de eigen regio, en wat die verhalen zijn, is de volgende grote stap in het collectiebeheer van het MOW. ■

Naschrift

De collectie bekijken? Het MOW plaatst niet langer objecten in permanente zalen. (Voorheen stond overigens 85 procent van de collectie eveneens in depot.) Kijk voor een indruk op: museumdeoudewolden.nl/collectie of collectiegroningen.nl en nl.pinterest.com/MuseumhetMOW.

Dit artikel wordt u aangeboden door het MOW, www.museumdeoudewolden.nl

Iris Companjen werkt sinds 2014 als (vrijwillig) registrator bij het museum en geldt inmiddels als hét aanspreekpunt voor alle collectiezaken. Privéfoto.

Het MOW in 1974, een jaar na de oprichting. Foto: M.A. Douma, collectie Groninger Archieven.

Duizend Dingen (2017), tentoonstelling met grote selectie objecten uit depot.
Foto: Johan Prins.

Aaldert en Ypkje

**‘Aan mijn
innig geliefde
zonnetje Ypkje’**

Brieven uit Indië van **Aaldert** aan **Ypkje** in Ter Apel (1945 - 1948)

In augustus 1945 capituleerde Japan en daarmee kwam een einde aan de Japanse bezetting van Nederlands-Indië. Nederland wilde de draad weer oppakken, maar Soekarno riep de onafhankelijke Republiek Indonesië uit. Als reactie stuurde de regering in Den Haag in vier jaar tijd in totaal honderdtwintigduizend militairen om de nationalistische opstand neer te slaan. Een van hen is Aaldert Wachtmeester. Toen hij zich als oorlogsvrijwilliger (OVW'er) meldde was Nederlands Indië overigens nog bezet door de Japanners en bevonden zich meer dan honderdduizend Nederlanders in Japanse interneringskampen. Kort voor zijn uitzending trouwt Aaldert met Ypkje Vleer uit Ter Apel. Van juli 1945 tot september 1948 schrijft hij haar 360 lange brieven. Als hij terugkomt sluit hij niet alleen Ypkje, maar voor het eerst ook zijn inmiddels twee jaar oude zoontje Jaap in de armen.

Vertrek uit Mariëndal, mei 1947, Gerrie Wachtmeester, olieverf op doek, 80x120 cm. Gerrie: 'Dit schilderij symboliseert als het ware de aanloop naar de eerste politionele actie. Op de foto was geen wolkje te zien, maar ik schilderde een lucht die boven de jongens aan het betrekken is. Al zagen de manschappen de actie als een logische respons op de vele bestandsschendingen, achteraf kwamen de politionele acties als een donkere wolk boven de soldaten te hangen.'

Onlangs werd door BNN/VARA op tv het indringende vierluik *Onze jongens op Java* van journalist en historicus Coen Verbraak uitgezonden. In de toelichting op deze documentaire lezen we dat men vaak verhullend sprak over politionele acties als men het had over het ingrijpen van Nederland in Indië, maar dat het niets minder was dan een echte oorlog. De grootste Nederlandse overzeese gevechtsoperatie ooit, die in vier jaar tijd ruim honderdduizend Indonesiërs en meer dan zesduizend Nederlandse militairen het leven kostte. De meeste Indiëveteranen die het overleefden vertelden de buitenwereld nooit over wat ze in Indië meemaakten. Het merendeel hield zeventig jaar lang z'n mond, zelfs tegenover hun dierbaren. In *Onze jongens op Java* vertellen veertien hoogbejaarde veteranen alsnog hun verhaal.

Journalist Melle Wachtmeester (1950) uit Wedde, samensteller van *Tabeh Sobat. Brieven uit Indië* en een van de vier zoons van Aaldert, zag de uitzendingen ook en vond dat ze een vrij evenwichtig beeld gaven. "Lang is het beeld geschetst alsof iedereen die daar geweest is, de foute kant van de geschiedenis had gekozen. Dat geloof ik niet. Jongens - als mijn vader - die daar naartoe gingen, wisten nauwelijks waar ze aan begonnen. Wandaden moeten natuurlijk niet verzwegen worden, maar we mogen niet alleen met de ogen van nu kijken. Je kunt je de vraag stellen wat het oordeel van de geschiedenis geweest zou zijn als het vaderland zich in het geheel niet bekommerd had om het lot van de meer dan 100.000 landgenoten die nog in Indonesië verbleven. Het jarenlange zwijgen over de militaire acties gold overigens niet voor mijn vader. Hij had het thuis regelmatig over Indië, bekeek ook vaak het fotoalbum dat hij over die tijd had gemaakt. Hij heeft er ook geen trauma, PTSS of iets dergelijks aan overgehouden. Niets."

Aaldert Wachtmeester en Ypkje Vleer

De in Ter Apel geboren Aaldert (Ale) Wachtmeester (1922-2007), groeide op in Weerdingmond. Hij was zeventien toen de Duitsers Nederland binnenvielen.

Als opleiding had hij de 'verlengde' lagere school gedaan en daarna werkte hij vanaf zijn veertiende op de houtfabriek AGO in Ter Apel, die spoelen voor de textielindustrie maakte. Melle Wachtmeester: "Alle politieke kennis die hij tot dan had opgedaan kwam uit de gecensureerde oorlogskranten, van Radio Oranje, de kansel en niet te vergeten de catechisatie bij de christelijke jongelingsvereniging." Aaldert Wachtmeester maakte als oorlogsvrijwilliger deel uit van het Drentse bataljon 1-1 R.I. 'De Ramskop', aanvankelijk gelegerd in Zuidlaren, maar in 1948 teruggekeerd naar Assen.¹ Kort voor zijn uitzending trouwde hij met Ypkje Vleer (*1923) dienstbode bij een hoofd der school in Ter Apel. Hij wilde haar meer financiële zekerheid bieden. "Mijn moeder was een - door de liefde - tot het christelijke geloof bekeerde dochter van een communist, die na de oorlog nog in de gemeenteraad zat. Mijn vader kwam uit een streng christelijk gezin. Dat kwam ook in de brieven duidelijk tot uiting, zo van: 'Blijf op de Here bouwen, hoe moeilijk het ook is en bid vooral en ga naar de kerk als je problemen hebt, praat er met de dominee over'. En dan heel uitgebreid. Alle herhalingen van dit soort teksten heb ik er in het boek uit gehaald. Het verbaasde me ook om die vrome taal zo te lezen, want later was hij eigenlijk heel tolerant. Wij gingen destijds wel naar de hervormde kapel, het orthodox-christelijke kerkje (de 'Kroantjeskerk', red.) aan de Viaductstraat waar 'Jokazon' nu zit, maar mijn vader vond het op een gegeven moment prima dat wij naar de zondagsschool van de Baptisten gingen, want daar was het veel gezelliger, daar was ook een hobbyclub en je kon er zelfs figuurzagen!" Toen bleek dat zijn vrouw kort na hun huwelijk zwanger was geraakt, probeerde Aaldert toch in Nederland te blijven, onder meer door te solliciteren bij de politie. Dat lukte echter niet; hij had z'n handtekening gezet en moest gaan.

De grote oversteek

Na voorbereidingen in Bergen op Zoom en Utrecht en een kort verlof met Kerst vertrekt het bataljon begin →

1) 1-1 R.I.: 1e bataljon van het 1e Regiment Infanterie

Appel op het Lidodek van de 'Nieuw Amsterdam', februari 1946, Schilderij van Gerrie Wachtmeester, olieverf op doek, 80x120 cm. Gerrie: 'Op het fotootje waren wat vlekken, waardoor je sommige mannen niet goed kon zien. Gelijk dacht ik aan het lied 'Old soldiers never die, they simply fade away'; 24 mannen van het bataljon van pa zijn gevallen. 'Voor eeuwig thuis gevangen', zoals de commandant het bij terugkeer in 1948 uitdrukte.'

januari 1946 naar Engeland om met de *Nieuw Amsterdam* vanuit Southampton de grote oversteek naar Indië te maken.

Op 6 februari, ze varen dan in de Rode Zee, schrijft Aaldert via 'Maritime Mail': "Vanmiddag werd mij verteld dat er een van 1-1 R.I. was overleden". Over de doodsoorzaak doen verschillende verhalen de ronde. "Zijn naam is Grasmeyer en hij is 19 jaar oud. (...) Na het appèl om 5 uur hebben we één minuut in de houding gestaan en zijn volkomen stil geweest om hem te gedenken. Voorts werd bekend gemaakt dat hij morgen zal worden begraven en wel om kwart voor zes morgenavond, want het lijk kan op het schip niet zo lang staan ook al vanwege de warmte. Hij zal wel niet in een kist komen maar in een zeildoek met een zware kogel aan de voeten zoals dat altijd gebeurt bij een dode op zee. Ik vind het iets vreselijks". De volgende dag werd het schip stil gelegd en is het lijk over boord gezet. De veldprediker had eerst nog uit de bijbel voorgelezen, het laatste hoofdstuk van het boek Prediker. "Toen hebben we met elkaar gezongen 'Beveel gerust uw wegen...'. Dat lied ken je immers ook wel."

Melle Wachtmeester. Foto: Herman Janssen.

Indië

Melle Wachtmeester: "Mijn vader heeft in Indië weinig gevochten. Bij de eerste zogenaamde politionele actie lag hij met een gezwel aan zijn voet in het ziekenhuis. Maar hij heeft - als ze werden aangevallen, dus ter verdediging - met zijn mortier wel meerdere mensen gedood, dat wist hij ook." In een van de brieven schrijft hij op 12 augustus 1946 vanuit kampong Berbek: "Vannacht toen ik op wacht stond, begon de artillerie die niet ver van ons af staat ineens te vuren. De granaten hoorde ik suizen en later kon ik ze ook horen inslaan. Een half uur daarna vloog er een boobytrap van ons de lucht in, dus ik dacht: er is wat loos. Ik stond op wacht bij de brug over de kali en zag toen een karretje aan komen. Het was toen kwart over één. Die riep ik aan met: 'Berhenti saja pasang!' (sta of ik schiet). Ik had al drie keer geroepen en toen stond dat ding nog niet stil. Toen heb ik mijn sten genomen en prrrr daar ging er een salvo uit en het karretje stond. Toen riep ik van: 'hier komen!', maar ze gingen weer aan de haal. Twickler en Engelsman hebben er nog met het geweer op geschoten, maar zonder te raken denk ik, want het karretje verdween tussen de bomen. Dit is de eerste keer dat ik op mensen heb geschoten, doch ik heb niet gericht. Ik schoot er over heen om hen te waarschuwen, maar het overkomt mij niet weer. Als ik twee keer roep en ze staan niet stil, schiet ik wel raak. (...)"

Wolf

Soms was je dan al te laat. In een brief van 4 december 1946 uit Medan schrijft Aaldert dat bij een aanval van de extremisten twee van hun jongens vooruit moesten om te verkennen. "Toen ze het weggetje een vijftig meter gevolgd hadden, kregen ze vuur van een zware mitrailleur. Ze schoten Wolf de bren uit de handen en Wolf zelf werd getroffen in een slagader onder de arm en was op slag dood, want de extremisten schoten met dum-dum kogels en die slaan gaten als een hand zo

groot. (...) Maandagmiddag om twee uur moest onze compie aantreden en hebben we Wolf herdacht. Wolf die woonde in Emmen (had ook familie in Ter Apel, red.). Om vijf uur is Wolf begraven en daar waren zestien jongens van ons bij tegenwoordig. Gisteren heb ik nog een foto besteld waar Wolf bij op staat.”

‘O wat was ik blij dat het een zoon was, maar als het een meisje was geweest was ik even blij geweest hoor’

Jacob geboren

Op 22 augustus 1946 ontvangt Aaldert het telegram met het bericht dat op 18 augustus zijn zoon Jacob (Jaap) in Ter Apel is geboren. De volgende dag schrijft hij vanuit Berbek: “Innig geliefde vrouw en zoon. Gisterenavond kwam het telegram. Ik was wel wat verrast, want ik had het nog niet verwacht. Ik trilde helemaal toen ik het open maakte en de tranen sprongen mij in de ogen, maar dat was van blijdschap hoor. Ik kon het wel uitjubelen! O wat was ik blij dat het een zoon was, maar als het een meisje was geweest was ik even blij geweest hoor. Het was een pak van mijn hart toen ik las: ‘alles wel’. Wat zul jij je nu ook gelukkig gevoelen. Heeft het lang geduurd en heb je veel pijn gehad? Vergeet niet te schrijven hoe zwaar hij was en hoe de kleur is van het haar en of het mollig is. Ach, je weet wel wat ik allemaal weten moet, hè.” Hij besluit de brief met: “Daag lievelingen, mijn zonnetje en mijn zonnestraaltje. In gedachten ben ik bij jullie (...)”.

‘Schatjes, mijn nieuws is al weer op’

Op 11 september 1948 schrijft Aaldert vanaf de SS Zuiderkruis zijn laatste brief aan Ypkje. Hij bevindt zich

dan in de Rode Zee. Hij eindigt de brief met de woorden: “Schatjes, mijn nieuws is al weer op. Wees dan voor de laatste maal per brief hartelijk gegroet en ontvang nu nog in gedachten een innige omhelzing, heel veel liefs en duizenden zoenen, totdat ik weer bij jullie ben. Daaaag lief vrouwtje. Daaaag lieve jongen. Tot ziens hoor, Voor ieder nog een extra dikke pakkerd van jullie Aaldert.”

Authentiek

Melle Wachtmeester: “Toen mijn vader nog leefde, wist ik dat de brieven er waren, maar heb ik ze eigenlijk nooit gelezen. Achteraf wel jammer, want ik ben nog twee keer met mijn ouders naar Indonesië geweest, ook een keer met Jaap erbij, en dan hadden we die reizen nog meer kunnen afstemmen op de brieven. Op zijn sterfbed liet mijn vader weten dat hij het fijn zou vinden als ik iets met de brieven deed. Eigenlijk was ik dat altijd wel van plan, maar aanvankelijk had ik meer het idee om misschien iets in romanvorm te doen. Toen ik de brieven echter ging lezen, kwam ik erachter dat ik ze gewoon voor zichzelf moest laten spreken. Dat is eigenlijk wel net zo authentiek. Je kunt zo lezen wat een gewone jongen van het platteland uit de grensstreek bij Ter Apel overkwam”.

Schilderijen

Uiteindelijk sloot ook de jongste broer, de Groninger kunstschilder Gerrie Wachtmeester (1957), zich bij het project aan. “Voor mij begon het met een mail van mijn broer Melle met als onderwerp ‘Brieven uit Indië’. Hij had een samenvatting gemaakt van al die brieven die mijn vader aan mijn moeder in Nederland had gestuurd. En ik kon niet ophouden te lezen, want ja, het gaat over je vader en voor mij las het ook als een jeugdboek weet je, een jongensboek. Melle had bij de teksten ook foto's geplaatst uit het album van mijn vader en dat bracht mij op het idee om mee te doen met schilderijen. De vraag was: welke foto's zal ik schilderen en hoe?” Gerrie koos vooral voor de niet-statische foto's die meestal →

Begravenis Wolf, december 1946. Gerrie Wachtmeester. Olieverf op doek, 80x120 cm. Gerrie: ‘De hoofdpersonen, de dragers, komen uit het licht en gaan naar de duisternis. De sergeant voorop associeer ik met mijn vader die slechts de naam en niet de rang wachtmeester had.’

Patrouille langs de sawa's, februari 1947. Gerrie Wachtmeester, Olieverf op doek, 80x120 cm. Gerrie: 'Op de voorgrond loopt mijn pa, mijn stoere pa, de held. Deze associaties heb ik bij dit werk. Met zijn persoonlijk wapen in de hand loopt hij er vervaarlijk bij en dan zie ik hem weer in de eerste klas op de middelbare school binnenkomen toen wij moesten nablijven. Hij sommeerde de docent ons naar huis te laten gaan. "De eerappels worden kold, metkommen en de rest ook noar huus." Hij was gelijk ook de held voor mijn klasgenoten.'

Aaldert Wachtmeester als OVW'er en op hogere leeftijd.

wat onscherp en vaak ook sterk convergerend zijn en besloot juist die te gebruiken om de sfeer van die oude foto's te benaderen. Het resulteerde in twaalf schilderijen van 80 x 120 cm.

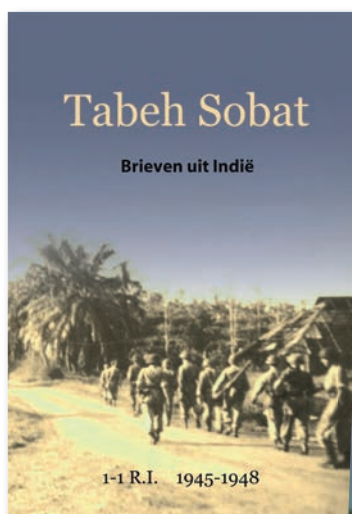
“Mijn motivatie om aan het project deel te nemen werd nog sterker toen ik de reactie van mijn dochter hoorde na het lezen van de brieven. Ze was stomverbaasd over de leefomstandigheden van opa in het naoorlogse Nederland en Indië, waarover in geschiedenisboeken nauwelijks wordt gerept. Voor die derde generatie zijn de omstandigheden van 70 jaar geleden een eyeopener: geen telefoon, tv, computers of mobieltjes en een generatie die zeer plichtsgetrouw aan de overheid was. De schilderijen toon ik zonder lijst omdat het een stukje geschiedenis betreft dat ook niet echt verdient om ingelijst te worden. Het meeschilderen van de zijkanten om de dieptewerking te versterken, levert verrassende effecten op.”

Indrukwekkende hommage

Tabeh Sobat (vaarwel vriend) is een indrukwekkende hommage van twee zoons aan hun vader. Zowel de schilderijen als de brieven geven een uniek beeld van het leven van de jonge oorlogsvrijwilliger Aaldert Wachtmeester, die dacht de Jappen uit 'ons' Indië te verdrijven, maar tegen de opstandelingen van Soekarno moest vechten en er het beste van probeerde te maken. Ook doet hij nauwgezet verslag van zowel alledaagse dingen als aangrijpende gebeurtenissen, steekt hij de liefde voor zijn jonge bruid niet onder stoelen of banken en leeft hij ver van huis en haard met haar mee tijdens de zwangerschap en de geboorte van zijn eerste kind. Behalve van de gebeurtenissen in Indië, geven de brieven ook een indruk van de schaarste en de woningnood in het Ter Apel van direct na de oorlog en de moeite die de jonge echtgenote had om de spullen voor zichzelf en haar kind bij elkaar te scharrelen.

Geloof, hoop en liefde lopen als een rode draad door alle brieven. Deze drie, maar de meeste van deze is de liefde. ■

Tenzij anders vermeld komen de foto's uit de privécollectie van de familie Wachtmeester.

Boek bestellen

Het boek (263 blz.) en de brochure zijn voor 15 euro (incl. verzendkosten) ook te bestellen. Stuur een e-mail naar: m.wachtmeester@kpnplanet.nl. Informatie is ook te vinden op www.gerriewachtmeester.com/tabeh-sobat.

Gerrie Wachtmeester. Foto: Susanne Wachtmeester.

Expositie schilderijen *Tabeh Sobat*: 31-3 t/m 30-4-2020

Bibliotheek Ter Apel, Molenplein 25, openingstijden op werkdagen van 10.00 - 17.00 u, op donderdag tot 20.00 u, zaterdag: 10.00 - 12.30 u, op zondag gesloten.

Op dinsdagmiddag 7 april van 14.00 u - 16.00 u zijn Melle en Gerrie Wachtmeester in de bibliotheek aanwezig om vragen te beantwoorden en het boek plus brochure te signeren. Het boek is aldaar te koop voor 10 euro (inclusief brochure).

Herdenking

1e Poolse Pantserdivisie

‘Voor Uw en onze Vrijheid!’

De 1e Poolse Pantserdivisie was een geallieerde pantserdivisie tijdens de Tweede Wereldoorlog, opgericht in Schotland in februari 1942. Op het hoogtepunt telde de divisie 16.000 soldaten. Het ontstaan van de 1e Poolse Pantserdivisie is nauw verbonden met de naam van generaal Stanislaw, Wladislaw Maczek (spreek uit als Stanniswaf, Wladiswaf Matsjek), commandant van deze divisie.

door Z.I. Anastasia vanderWerff-Podgórski

De lijfspreuk van de Poolse strijdkrachten was ‘Za wasza i nasza Wolnosc’ wat betekent ‘Voor Uw en onze Vrijheid!’ Ze hebben deelgenomen aan de bevrijding van Nederland, ondermeer van Westerwolde. Allen koesterden ze de hoop en verwachting ooit de bevrijding van hun vaderland te kunnen bewerkstelligen.

Historische context

In de vroege ochtend van 1 september 1939 vielen Duitse troepen tegelijkertijd vanuit het westen, noorden en zuiden Polen binnen. Engeland en Frankrijk schieten de Polen te hulp en daarmee was de Tweede Wereldoorlog een feit. Warschau werd zwaar gebombardeerd en tot overmaat van ramp vielen de Russen vanuit het oosten het land binnen. De Poolse staat hield op te bestaan en werd verdeeld tussen Duitsland en de Sovjet Unie.

De Poolse regering was uitgeweken naar Frankrijk. Een regering in ballingschap werd opgericht, terwijl duizenden Poolse soldaten probeerden hun vaderland te verlaten om zich aan te sluiten en de strijd voort

te zetten tegen de vijand. Hoewel onvoldoende met technische middelen uitgerust, begon de latere generaal Maczek met een reorganisatie van zijn brigade en nam actief deel aan de verdediging van Frankrijk.

Oprichting 1e Poolse Panterdivisie

Opnieuw moesten de Polen vluchten na de capitulatie van Frankrijk in juni 1940. De brigade komt, na een omweg met veel moeilijkheden, via Algerije in Schotland. Eind februari 1942, geeft generaal Wladyslaw Sikorski, de opperbevelhebber van de Poolse Strijdkrachten, de opdracht om de 1e Poolse Pantserdivisie op te richten.

In het kader van een Brits-Poolse overeenkomst werden een landmacht, luchtmacht en marine opgericht. Die waren op dat moment zeer welkom gezien de penibele situatie waarin de Britten zich bevonden, zo onderscheidden Poolse vliegers zich in de Battle of Britain. De Poolse eenheden stonden grotendeels onder Brits opperbevel en hadden Brits materieel en uniformen (met Poolse rangtekens). Wel was er een clausule die

regelde dat de Polen in eigen militaire eenheden zouden strijden. Het Eerste Poolse Legerkorps werd vervolgens in Schotland opgericht, waarin de 1e Pantserdivisie en de Poolse 1e Onafhankelijke Parachutistenbrigade volledig operationele status bereikten. Gedurende zijn verblijf in Schotland van 1942 tot 1944 bewaakte dit korps 200 km Britse kust.

Samenstelling

De 1e Poolse Pantserdivisie was niet alleen uit naam de 'eerste' divisie, maar was ook de allereerste pantserdivisie van de Poolse strijdkrachten. De divisie bestond uit Poolse vrijwilligers uit de gehele wereld: Poolse militairen die hadden gevochten in Noorwegen (Narvik), Italië (Monte Casino), Noord-Afrika of met generaal Anders uit Rusland waren meegekomen. De samenstelling bestond tevens uit soldaten, die als krijgsgevangenen dwangarbeid verricht hadden en de mogelijkheid kregen over te stappen naar de geallieerde troepen, zo ook de vele Polen die deelnamen aan ondergrondse verzetsorganisaties in het bezette vaderland.

De 1e Poolse Pantserdivisie werd volledig uitgerust met moderne wapens en manschappen. Gedurende twee jaar trainde de divisie intensief voor de strijd op het Europese vasteland. Het doel van de Poolse onderneming was voor iedereen duidelijk: het vaderland bevrijden. Zo werd elke pontonbrug die de genie bouwde, vernoemd naar een Poolse stad en werd de afstand tot die stad in kilometers aangegeven.

D-day

Op 1 augustus 1944 landde de 1e Poolse Pantserdivisie in Normandië en speelde de divisie een cruciale rol bij de afgrenseling van het vluchtende Duitse Zevende Leger in de buurt van Falaise. Onder het bevel van Stanislaw Maczek begon de divisie in augustus 1944 aan de zegetocht vanuit Normandië via België naar Nederland, startend in Zeeuws-Vlaanderen. Zij bevrijdden Breda eind (29) oktober 1944 en voor de Poolse manschappen werd Breda en het frontgebied tot

aan de Maas een voorlopig eindpunt in de opmars.

Tot op de avond van 7 april 1945. De inwoners van Breda werden rond 21.00 uur opgeschrikt door daverende geluiden van tanks, gepantserde voertuigen en trucks die door de straten rolden. Een eindeloze imposante kolonne van ruim 5.000 voertuigen en een armee van ongeveer 15.000 militairen rukten op met als einddoel in Noord-Nederland zo spoedig mogelijk de Bevrijding te brengen. Op 10 april in de avonduren (19.00 uur) bevrijdde de divisie Emmen en de volgende dag rukte de divisie verder op naar Ter Apel en via Borger en Buinen naar Stadskanaal (en Veendam).

Einde oorlog

Vanuit het hoofdkwartier gevestigd in Ter Apel, heeft generaal Maczek zijn orders gegeven voor de bevrijding van Oost-Groningen. Een memorabel en vreugdevol moment was toen het krijgsgevangenenkamp Oberlangen in de grensstreek werd bevrijd. Ruim 1.700 Poolse vrouwelijke opstandelingen waren daar krijgsgevangen gemaakt na de Opstand van Warschau.

De oorlog eindigde voor generaal Maczek en de 1e Poolse Pantserdivisie op 6 mei 1945 met de onvoorwaardelijke capitulatie van de grote Duitse marinebasis Wilhelmshafen waarbij de generaal persoonlijk aanwezig was. Twee jaar lang verbleef de divisie als bezettingmacht in Noord-Duitsland. In 1947 werd de 1e Poolse Pantserdivisie gedemobiliseerd.

Monument Stadskanaal

Dit oorlogsmonument is gemaakt van staal en refereert aan de tanks van de 1e Poolse Pantserdivisie in de vorm van hun divisie-embleem. Het embleem refereert aan de schouderkap met vleugels in de tijd van de Poolse Huzaren. Het monument geeft sinds 1993 blijk van onze waardering en respect voor de vele Poolse soldaten die gevochten hebben in vele landen waarbij meerdere ook het hoogste offer hebben gegeven, hun leven. Wat de verliezen betreft: 1290 Poolse soldaten sneuvelden, 3894 raakten gewond en 22 worden tot op de dag →

In april 1945 werd Ter Apel bevrijd door de 1e Poolse Pantserdivisie.

Op de linker foto het kruispunt op de Hoofdkade, ter hoogte van de Roswinkelerbrug, in Ter Apel. In de dokterspraktijk (links van het kruispunt) was na de bevrijding van Ter Apel tijdelijk het hoofdkwartier van de Poolse strijdkrachten onder leiding van generaal Maczek gehuisvest. Voor het pand staan enkele Poolse soldaten. Op de rechter foto zien we de aftocht van Duitse militairen, ter hoogte van hotel Timmer. Foto's: collectie Generaal Maczek Museum in Breda.

van vandaag vermist. Een citaat van generaal Maczek luidt: 'Een Poolse soldaat vecht voor de Vrijheid van alle landen, maar sterft enkel voor Polen'.

Tradities van de 1e Poolse Pantserdivisie overgenomen

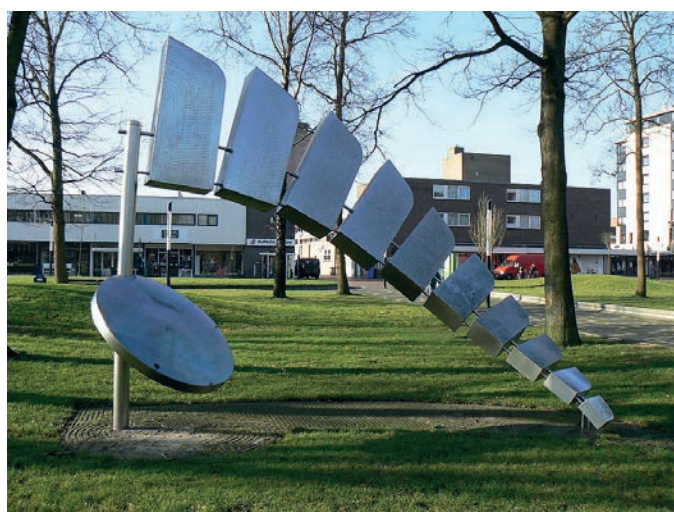
Op 10 september 1997, na 52 jaar, keerden de toenmalige soldaten van de 1e Poolse Pantserdivisie terug naar hun vaderland Polen. Zij werden begroet op een belangrijke grensovergang tussen Duitsland en Polen, de Stadtbrücke over de Oder die Frankfurt en Ślubice met elkaar verbindt. Zij werden begroet door de 11de Poolse cavaleriepantserdivisie van Koning Jan Sobieski III uit Zagan in Polen. [So-bjèski uit Zakain] De welkomstwoorden van kolonel Rebacz [Rébats] destijds luiden: 'Zonen van Polen, soldaten van generaal Maczek wees welkom in uw eigen Vrije land, na zo'n lange afwezigheid'.

De tradities van de 1e Poolse Pantserdivisie van generaal Maczek zijn in het jaar 1992 overgenomen door deze 11de Poolse Pantserdivisie uit Zagan. Het was voor wijlen mijn vader Dominik Podgórski - oud-inwoner en ondernemer van Sellingen en Stadskanaal - een eer om deel te nemen aan deze historische gebeurtenis op de Stadtbrücke en te Zagan.

De soldaten van deze divisie dragen tegenwoordig, volgens de oude traditie, o.a. de zwarte baretten en het symbolische oranjegekleurde huzaarvleugeltje op de linker mouw van hun uniformen. Deze vleugel, evenals het Pools Monument die gestalte gegeven werd door kunstenaar Karin Haardonk, refereert aan de schouderkap met vleugels van de Poolse Huzaren, een cavalerie-eenheid. Tijdens de ritten te paard 'ruisten' deze vleugels, hetgeen een imponerend geluid teweeg bracht.

Dominik Podgórski als motorordonnans van generaal Maczek. Foto: collectie Z.I.Anastasia vanderWerff-Podgórski.

Het Generaal Maczekmonument in Stadskanaal, ontworpen door kunstenaar Karin Hardonk. Foto: Wikimedia Common

Nationaal embleem Republiek Polen

Voor wat betreft het nationale embleem van Polen: ontnomen van zijn kroon kreeg de witte adelaar uiteindelijk zijn gouden kroon terug zodat het nationale embleem van Polen met recht opnieuw de 'wit gekroonde adelaar' is. Een wandkleed met de gekroonde adelaar is in het bezit van de Gemeente Stadskanaal geschonken in 1993 aan de toenmalige burgemeester Henk Rebel en wethouders door Dominik Podgórski uit naam van zijn Wapenbroeders, eveneens aan Gemeente Borger-Odoorn (Borger), Vlagtwedde (Sellingen) en Oldambt (Winschoten). ■

Dit artikel is geschreven ter gelegenheid van 75 jaar bevrijding, op uitnodiging van de Historische Kring Ter Apel.

Poolse huzaar. Bron: Polen in Beeld (www.poleninbeeld.nl).

Het logo van de 1e Poolse Pantserdivisie, voorzien van schouderklap met vleugels zoals deze gedragen werd door een Poolse Huzaar. Bron: Vereniging eerste Poolse pantserdivisie Nederland.

Het best bewaarde geheim van Nederland

Het essenlandschap in Westerwolde met als voorbeeld de Westeresch bij Veele

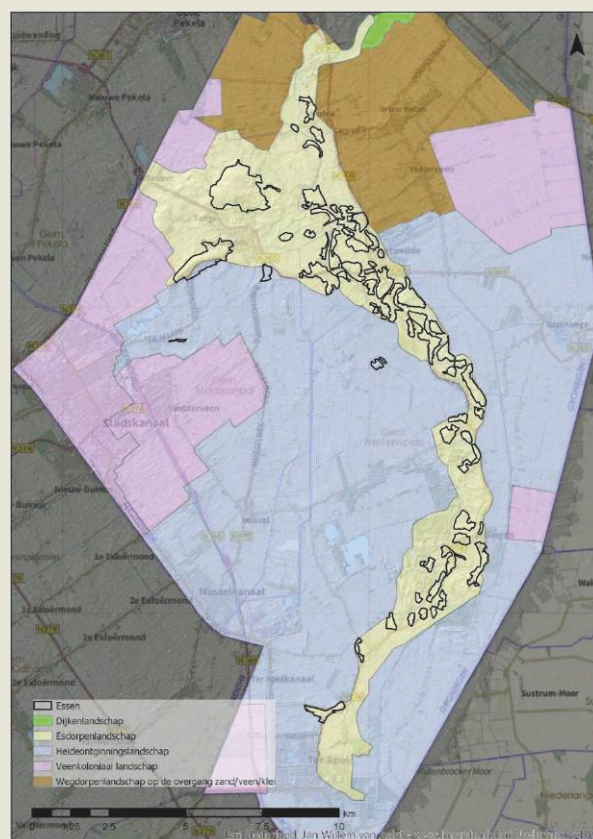
Noord-Nederland beschikt over een grote diversiteit aan landschappen. De meest bekende is wellicht wel het esdorpenlandschap met de bijzondere open akkercomplexen: de essen (gemeenschappelijke akkers). De essen in Westerwolde worden ook wel het best bewaarde geheim van Nederland genoemd. De kleine oppervlakte van Westerwolde en haar ligging ('een uithoek') maken deze streek een 'ondergeschoven kind' wat betreft landschapsonderzoek. Toch verdienen de essen in Westerwolde meer aandacht.

door Sandra de Regt

De bewoning van Westerwolde is altijd op het beekdal gericht geweest. De Westerwoldse beekdalen vormden als het ware de spil van het oude bewoningspatroon. Toen in de streek uitgestrekte veengebieden ontstonden, bleef Westerwolde nog lang bewoond. Maar de streek raakte wel geïsoleerd. Uit archeologisch onderzoek blijkt dat de streek pas in de Midden IJzertijd (500 v. Chr.) werd verlaten. Vanaf de Middeleeuwen is Westerwolde opnieuw gekoloniseerd. In het beekdal heeft zich vanaf die tijd een kleinschalig en besloten esdorpenlandschap ontwikkeld.

Het Westerwoldse esdorpenlandschap bestaat uit een langerekte zone langs de Ruiten A. De essen in Westerwolde liggen in de vorm van een halve maan vanaf Wedde en Onstwedde tot aan Ter Apel en volgen het beekdal. Het zijn er in totaal 66. De essen concentreren zich rondom een viertal dorpen (Wedde, Onstwedde, Vlagtwedde en Sellingen) en ongeveer vijftien esgehuchten. →

Ligging van de essen in Westerwolde. Bron: Naaijer, H. De essen van Westerwolde.

Agrarisch cultuurlandschap bij uitstek

Het esdorpenlandschap als onderscheidend landschap bevat een aantal terugkerende elementen: het esdorp (ook wel brinkdorp genoemd), de es, het beekdal en de velden, bossen en heide. Het esdorplandschap is een agrarisch cultuurlandschap bij uitstek. Elk onderdeel van het landschap komt voort uit het agrarische gebruik ervan en is gerelateerd aan het functioneren van de lokale agrarische gemeenschap.

Esdorpenlandschappen ontwikkelden zich gestaag. Boeren vestigden zich oorspronkelijk langs een brink. Hier kwamen in de ochtend en avond de koeien en schapen van een gemeenschap bijeen. Door een groeiend aantal inwoners kwam een brink later meestal in het centrum van een dorp te liggen. De markten die hier plaatsvonden, weerspiegelen de centrale functie die een brink kreeg. In de nabijheid van een dorp werden gemeenschappelijke akkers aangelegd (de essen).

De bewoning van Westerwolde is altijd op het beekdal gericht geweest. De Westerwoldse beekdalen vormden als het ware de spil van het oudere bewoningspatroon.

De Westeresch

De Westeresch van Veele ligt precies tussen de esdorpen Onstwedde, Vlagtwedde en Wedde. Ten zuiden ligt het esgehucht Ter Wupping en ten noorden Wessinghuizen en de Höfte. Ten oosten bevindt zich Veele. Omdat de Westeresch ten westen van Veele ligt, heeft deze es officieel deze naam. In 1832 waren de percelen van de Westeresch in eigendom van 21 eigenaren. Naast de diaconie en de gemeente Vlagtwedde, bestonden de eigenaren uit een arbeider en achttien landbouwers of erfgenamen van landbouwers.

De Westeresch is 33 hectare groot en is bereikbaar vanuit het naastgelegen dorp Veele. Men kwam de es binnen vanaf de zuidoostelijke zijde via een brug over de Ruiten Aa. Vergeleken met de rest van de essen in Westerwolde kunnen we de es scharen onder de middelgrote essen. De es is in bijna tweehonderd jaar tijd niet of nauwelijks veranderd in omvang. De veranderingen tussen 1832 en 1933 zijn minimaal. Enkel ten zuiden van de es is intussen een nieuw stuk landbouwgrond ontgonnen.

Zoals de meeste essen heeft ook de Westeresch randbeplanting om het vee buiten de es te houden. Aan de westzijde is de es begrensd met het naastgelegen beekdal door beplanting. Hier lagen vroeger de weiden en hooilanden. Aan de oostzijde was en is de es niet begrensd met beplanting, omdat hier de doorgaande weg lag.

Bemesting en vruchtbaarheid

De essen lagen vaak hoger dan het dorp. Dit is goed waar te nemen in 'de Baarg', een hoger gelegen akker op de Westeresch. De van nature aanwezige hoogte van dekzand werd aangezet door eeuwenlange plaggenbemesting. Bij deze wijze van bemesting worden heideplaggen als onderlaag in veestallen gebruikt. Het vee dat 's nachts op stal stond, vermengde op natuurlijke wijze de plaggenlaag met mest. Dit mengsel van heide, zand en mest werd gebruikt om de espercelen te bemesten.

Op de essen werd in de meeste gevallen rogge verbouwd. Gezien de hogere ligging van de essen, was de grond over het algemeen droger dan de veen- en kleigebieden. In de eerste helft van de twintigste eeuw was rogge, met 200.000 hectare, het meest verbouwde akkergewas in Nederland. Ook op de Westeresch werd rogge verbouwd. In de loop van de jaren '20 en '30 zien we een verschuiving naar een klein perceel met verbouwing van aardappelen, haver of gerst voor eigen gebruik.

Vogelakkers

Tegenwoordig zien we op de es nog steeds traditionele

De westzijde van de es met begrenzendende beplanting met het naastgelegen beekdal van de Ruiten Aa. Foto: Sandra de Regt

gewassen. Daarnaast is bijna de gehele oostelijke kant van de Westeresch ingericht als vogelakker. Akkers en akkerranden worden met speciale eiwitgewassen, granen en kruiden in stroken ingezaaid. Op deze manier dienen de akkers in de zomer en winter als gebied waar akkervogels (zoals de veldleeuwerik, de gele kwikstaart en de graspieper) regelmatig terugkeren om zich te voeden. Naast het aantrekken van vogels, zijn deze maatregelen ook gunstig voor het aantrekken van vlinders, muizen en roofvogels. Door de toename van natuurlijke vijanden van plaagorganismen op het gewas, is het gebruik van bestrijdingsmiddelen op de productieakker fors minder dan op andere akkers.

Archeologische waarde

Westerwolde staat bij archeologen hoog aangeschreven. Het gebied heeft vooral tijdens de grote ontginningen in de eerste helft van de twintigste eeuw veel informatie prijsgegeven over prehistorische bewoners. Vondstmeldingen uit het Neolithicum, de Bronstijd en de IJzertijd kwamen uit alle hoeken van Westerwolde. De essen ontliepen destijds de ontginningen. Omdat ze niet ontgonnen of geëgaliseerd werden, zijn het nog tot op heden de plekken met een hoge archeologische waarde. Dit geldt ook voor de beekdalen, die juist ongemoeid werden gelaten door hun geringe economische waarde. Met grote regelmaat wordt er prehistorisch nederzettingsafval in de vorm van bewerkt vuursteen, aardewerk en houtskool gevonden.

In de Prehistorie waren ook de oeverlanden van de beekjes populair. Stenen en bronzen bijlen, klopstenen, vuurstenen sikkels, potten van aardewerk en andere gebruiksvoorwerpen werden daar aangetroffen. De meeste van deze voorwerpen worden door archeologen geïnterpreteerd als offers. Daarnaast zijn er ook houten constructies ter versteviging van de oever aangetroffen. Deze dienden voor het maken van daloversteekjes en getuigen van economische activiteiten.

Bedreiging van de essen

Archeologen maken zich zorgen om het toenemende aantal vondsten van essen. Dat betekent dat het esdek inmiddels zo dun is geworden dat de ondergrond

aangeploegd wordt. Het esdek is een vorm van ophoging die door de eeuwen heen is ontstaan door het aanbrengen van plaggen, doordrenkt met dierlijke mest. Sinds deze aanvoer van mest en mineralen tot het verleden behoort, neemt de hoeveelheid organisch stof in het esdek af. Opgraven van de bedreigde essen is niet altijd haalbaar. Daarom wordt er naar een andere manier gezocht om de essen te beschermen en hun historische ontstaanswijze niet te verliezen. Grond uit het beekdal kan opnieuw gebruikt worden om de essen een beschermende laag te geven. ■

Bronnen

“De Essen van Westerwolde”.

<https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/de-essen-van-westerwolde>.

Groenendijk, H. “Essen en beekdalen in Westerwolde.” *Noorderbreedte: informatie over natuur, milieu en landschap van Friesland, Groningen en Drenthe* 19 (1995), 46-49.

Naaijer, H. *De essen van Westerwolde: een interdisciplinair onderzoek naar de ligging en kenmerken in de periode 1832 tot heden, met een detailstudie van de Westeresch bij Veele*. Groningen, 2019.

Spek, T. en A. de Jong. *Het Drentse esdorpenlandschap: een historisch-geografische studie*. Utrecht, 2004.

Intacte steilrand aan de zuidkant van de es.

Foto: Sandra de Regt

De fabel van het NSB-verleiden van Wedde

‘Wedde komt alsnog in het reine met NSB-verleiden, meer dan de helft van de inwoners liep achter Mussert aan’, zegt een inwoner van Wedde in de Volkskrant van 18 januari 2011. Eva Vriend haalde in haar boek *Het nieuwe land* een ex-inwoner van Wedde aan, die beweerde dat heel Wedde in de oorlog fout was. Was Wedde werkelijk een reusachtig NSB-bolwerk? Was iedereen in Wedde fout in de oorlog? Arne Jansen onderzocht bovenstaande beweringen aan de hand van het stemgedrag in Wedde en de invloed van diverse agrarische organisaties.

door Arne C. Jansen

WEDDE.
Communistische Partij wint zetel ten koste van S.D.A.P.

Uitgebracht 1860 (1696) geldige stemmen.
S.D.A.P. 736 (733) stemmen: J. Raatjes 710, E. K. Moorlag 5, K. Timmer 3, Adolf Dekker Jzn. 1, L. Houwen 0, J. Heelhuis 2, K. Delger 0, H. Kenter Lzn. 10, H. Nomden 3, W. Houwen —, H. Hulsebos —, N. Nomden —, Joh. Stötefalk 2.

Gemeentebelangen 559 (522) stemmen: E. Buringh 436, J. G. Sluiter 16, A. de Jonge 6, S. Goren 15, R. v. d. Veen 1, J. Loning 0, T. Bruning 1, H. R. Leemhuis 3, H. van Halteren 19, H. Grezel 37, F. Brouwer 4, L. v. d. Steeg 4, H. E. Dijkema 9, R. v. d. Wal 1, M. C. Waalkens-Harison 7.

Comm. Partij 233 (174) stemmen: E. Mulder 222, H. Zijlstra 10, H. Kuiper 0, H. Bos 0, J. Bakker 1, H. Waalkens Dzn. 0.

Chr. Hist. Unie 332 (267) stemmen: J. Bijhold 224, F. J. Timmer 32, J. Koning 5, J. v. d. Meulen 4, H. Hekman 51, K. Jonkheim 10, J. de Jonge 2, Jacobus Holvast 4.

Zetelverdeling: S.D.A.P. 4 (5), Gemeentebelangen 3 (3), Comm. Partij 2 (1), Chr. Hist. Unie 2 (2).

Gekozen:
S.D.A.P.: Raatjes, Kenter, Moorlag en Nomden (allen aftredend).
Gemeentebelangen: Buringh (aftr.), Van Hateren (aftr.) en Sluiter.
Comm. Partij: Mulder (aftr.) en Bos.
Christ. Hist. Unie: Bijhold en Hekman (beide aftredend).

In den raad keeren niet terug de heeren H. G. Meijer (Gem.bel.) en F. Poel (S.D.A.P.).

Uitslag gemeenteraadsverkiezingen 1939.
Nieuwsblad van het Noorden, 22 juni 1939.

Stemgedrag in Wedde

In de periode 1927-1940 bestond de Wedder gemeenteraad uit elf zetels. De politieke verhoudingen in Wedde waren tamelijk stabiel, met een wisselende meerderheid. Deze was in deze periode eerst met zes zetels rechts en daarna, ook met zes zetels, links. In juni 1939 was de verdeling als volgt: Links: de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) met vier zetels (39,5% van de stemmen) en de Communistische Partij Holland (CPH) met twee (18,2%). Rechts: Gemeentebelangen met drie zetels (30,0%) en de Christelijk Historische Unie (CHU) twee (17,8%).

De Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) had in 1939 geen lijst in Wedde

De Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) had in 1939 geen lijst in Wedde. De NSB nam toen in Nederland in slechts veertien gemeenten, waaronder Amsterdam, Vlagtwedde en Onstwedde, aan raadsverkiezingen deel. De omvang van de NSB-aanhang in Wedde was wel bekend. De NSB had er 10,77% behaald bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1937 en 8,6% bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in april 1939. Deze daling van de NSB was algemeen. In de provincie Groningen liep ze terug van 8,4% (landelijk 7,94%) in 1935 naar 4,3% (landelijk 3,89%) in 1939. Conclusie: voor 10 mei 1940 was ruim negentig procent van de Wedders niet NSB-gezind.

De bewering dat meer dan de helft van de Wedders achter Mussert aanliep, is ongegrond. Hoe is het mogelijk dat er ondanks de ondubbelzinnige cijfers toch zo'n indruk heeft kunnen ontstaan? Om daar achter te komen, moeten we in ogenschouw nemen dat beide zegsliden geworteld zijn in 'agrarisches Wedde'. Deze achtergrond heeft in hoge mate hun opvattingen bepaald. Om daar zicht op te krijgen moeten we terug in de tijd.

De Plattelandersbond

Sinds 1918 was de autoritair-rechtse Plattelandersbond vertegenwoordigd in de Tweede Kamer, onder leiding van 'Boer' Arend Braat (1874-1947). De bond was de favoriet van de eigenerfde zand- en veenboeren in Groningen en Drenthe, althans voor zover ze godsdienstig vrijzinnig waren. Gereformeerde en rooms-katholieke boeren stemden gewoonlijk binnen hun eigen confessionele zuil. Braat verkondigde in 1920 dat Nederland een Napoleon III nodig had, die de boel in orde moest brengen en de socialistische leiders in de bajes moest stoppen. Toen de wereldwijde economische crisis van de jaren 1930 begon, werden Braat en zijn partij afgedankt. Anderen namen het heft in handen.

In 1931 werd in Vlagtwedde de Crisisorganisatie Westerwolde opgericht. Deze bestond uit zeven tot achthonderd eigenerfde zand- en veenboeren uit de gemeenten Vlagtwedde, Onstwedde, Bellingwolde en Wedde. Hun organisatie was een reactie op de 'dikke' kleiboeren, die voor zichzelf regeringssteun hadden geregeld, via de Tarwewet. Op zand groeit geen tarwe. De supporters van de vroegere Plattelandersbond stapten kort daarna over naar de NSB. Boer Braat meldde zich ook aan, maar werd door de NSB geweigerd.

De 10,77% van de NSB in Wedde in 1937 was te verwachten, omdat de Plattelandersbond er in 1925 al op 10,38% was uitgekomen. Het waren dezelfde kiezers, dezelfde vrijzinnige eigenerfde boeren en hun partners. Zij hadden zich collectief tot de NSB gewend. Dit was te danken aan hun enthousiasme voor een geheel nieuwe organisatie: 'Landbouw en Maatschappij'.

Landbouw en Maatschappij

De Crisisorganisatie Westerwolde had in 1932 de stoot gegeven tot de oprichting van de Groninger Boerenbond. Deze vormde met de Drentse Boerenbond en nog enkele boerenbonden de Nationale Bond 'Landbouw en Maatschappij' (L&M). L&M fungeerde als een demagogische pressiegroep, als een indirecte politieke partij van agrariërs. Voorbeeld was de Duitse Reichslandbund, die sinds 1930 een leidende organisatie van het Duitse nationaalsocialisme was.

De strategie achter deze 'verpruising' was Tjark Eltjo Bontkes (1885-1972). Vanaf 1913 woonde hij in Bellingwolde en bezat tot na de oorlog een boerderij in Oudeschans. Bontkes was één van de reeks zonen van voornamelijk Oost-Groninger herenboeren die aan de 'Landwirtschaftschule' in Hildesheim waren opgeleid. De eersten gingen er in de winter van 1870/71 heen, de laatsten nog in 1930. Ze werden er geïndoctrineerd met →

Braat kondigt zich aan bij de NSB. Prent uit: De Tijd, 3 februari 1935.

Affiche uit 1940. Collectie Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon/Liberty Park.

L&M was propagandistisch sterk. De kop van zijn blad *Landbouw en Maatschappij* voert de verklarende leuze: 'De poort, die leidt tot een goed begrip van de maatschappij, staat in den landbouw en niet in de industrie en in de stad.' Links van de titel zien we protesterende boeren op het Binnenhof. Eronder staat 'Maakt regering en volksvertegenwoordiging Uw nooden kenbaar'. Rechts wordt onderwezen: 'Leert economen en politici den landbouw beter begrijpen'. *Landbouw en Maatschappij*, 1e jaargang, nr. 1, 1932.

Jan Smids Hoeve aan de Turfweg te Blijham. Foto Marten Fokkens.

De NSB had landelijk nogal wat aanhang onder middenstanders, de prent in het blad van L&M toont de invloed van de NSB. Het gevaar is verbeeld als een enorme octopus. Het wapen van de boer is de traditioneel bekende vork. *Landbouw en maatschappij*, 10 november 1938.

de ideologie van de feodale Pruisische Junker. De kern van hun proto-nazistische leer was dat Germaanse en autarkische landbouw het fundament of ruggengraat van een sterke Duitse maatschappij zou moeten zijn. Dit verklaart de naam van de nieuwe bond: eerst Landbouw, daarna Maatschappij; niet omgekeerd.

Bontkes richtte zich op de eigenerfde boeren van Westerwolde en Drenthe. Zijn Oost-Groninger collega's hadden hem niet nodig; zij kenden de Hildesheim-ideologie uit eerste hand. In tegenstelling tot de NSB was L&M 'salonfähig'. Leden van L&M waren bijvoorbeeld Johannes Linthorst Homan, de Commissaris van de Koningin in Groningen en verscheidene bekende kleiboeren, onder wie de bekende landbouwbestuurder Herman Derk Louwes.

Stemadvies: NSB

Veel Groninger en Drentse leden van L&M raakten in vervoering van de toespraken van de L&M adviseur Jan Smid (1865-1945). Hij woonde in Voorburg, was gepensioneerd landbouweconoom en publicist uit de Pruisische school. Hij was opgegroeid in Beerta en Blijham. Zijn vader was boer in Blijham geweest.

L&M - waarvan bijna alle bestuursleden NSB'ers waren - adviseerde de leden in 1935 te stemmen op de NSB. Eerder had de NSB het programma van L&M overgenomen. De eerste nationale landdag van de NSB had op de Tweede Pinksterdag van 1934 op de burcht in Wedde plaatsgevonden. Tweede keus. De eerste was Ter Apel geweest, maar de burgemeester van de gemeente Groningen had de pachter van de Stadsgronden verboden de landdag in de bossen van Ter Apel te houden. L&M-leden hadden in het algemeen niets op met de persoon van Mussert. De NSB-landdag heeft geen merkbaar effect op het stemgedrag in Wedde gehad.

In 1937 stemden 1552 personen in de gemeenten Vlagtwedde (773), Onstwedde (372), Bellingwolde (205) en Wedde (202) op de NSB. Deze uitslag spoort met het eerdergenoemde aantal van zeven tot achthonderd

eigenerfde zand- en veenboeren, aangesloten bij de Crisisorganisatie Westerwolde c.q. L&M - afdelingen, plus hun partners.

De nabijheid van Duitsland speelde geen enkele rol. De aangrenzende Landkreis Aschendorf-Hümmling was rooms-katholiek en conservatief. Hitlers NSDAP noteerde er in 1932 bij de laatste vrije verkiezingen 2%, het laagste stemmenpercentage in heel Duitsland. In de grensgemeenten Bellingwolde en Vlagtwedde noteerde de NSB in 1939 5,5% respectievelijk 11,9%.

Geen pachtboeren bij L&M

In Nederland waren veel pachtboeren. In 1937 was 43,5% van het totaal aantal landgebruikers pachter. Zij exploiteerden 50% van de cultuurgrond. In Groningen waren deze percentages 41 respectievelijk 42; in Westerwolde vermoedelijk een 10% lager. Landeigenaren waren de absolute baas over hun grond. Pachters waren vanouds praktisch rechteloos en misten bestaanszekerheid. Om hun lot te verbeteren, richtte de Friese onderwijzer en journalist Hendrik van Houten (1892-1952) in 1922 de Bond van Landpachters en Hypotheekboeren in Nederland (BLHP) op. De meeste pachters waren democratisch-links georiënteerd.

De NSB-landdag heeft geen merkbaar effect op het stemgedrag in Wedde gehad

Van Houten was sinds 1933 leider van de democratisch-linkse en pacifistische Christelijk-Democratische Unie (CDU) in de Tweede Kamer. De pachters hadden de indruk gekregen dat de CDU belangrijk was geweest voor de totstandkoming van de Pachtwet van 1937. Terwijl de CDU in 1933 in Wedde slechts 22 stemmen (1,23%) sprokkelde, werd ze er in 1937, mede door de pachters, met 11,47% de tweede partij, na de SDAP. In heel Oostelijk Groningen (Veenkoloniën, Oldambt en Westerwolde) kreeg de landelijk CDU bij de Statenverkiezingen in 1939 11,6% van de stemmen, de NSB 5,9%.

Fout

Fout betekent onvaderlandslievend gedrag tijdens de bezettingsjaren 1940-1945. De NSB telde bij haar bliksemstart in 1936 in Nederland 52.000 leden. In maart 1940, vlak voor de Duitse inval, waren er hiervan nog 29.000 over. In feite was L&M qua ledental de grootste nazistisch georiënteerde organisatie in Nederland geworden. De bezetting in mei 1940 leidde bij de NSB tot opzeggingen, maar ook tot nieuwe aanwas. Toen L&M eind 1940 opging in het Nederlandsch Agrarisch Front van de NSB, haakten nogal wat leden af. Hoeveel precies is niet bekend. Niet alleen lidmaatschap van de NSB en/of verwante organisaties tijdens de bezetting gold als fout, maar ook andere gedragingen.

Het aantal personen dat fout was, wordt gemiddeld geschat op circa 135.000 personen. Dat is drie procent van het aantal kiesgerechtigde Nederlanders. Wat meer

of minder foute personen in deze of gene gemeente is niet zo interessant. Relevanter is te kijken naar eventuele verschillen in de politieke situatie voor 1940 en na 1945.

In een parlementaire democratie is het een komen en gaan van politieke partijen en politici. Dit was voor 1940 niet anders dan na 1945. Verandering in het aantal en soort van politieke partijen betekent niet dat tegelijk de politieke grondstromen van belangen en ideologieën in een samenleving anders zijn geworden. Deze zijn namelijk meestal tamelijk stabiel. De naoorlogse verkiezingen in Nederland bevestigen dit. De uitslagen na en voor de oorlog verschillen in dit opzicht nauwelijks van elkaar. Dit geldt ook voor Wedde. We mogen daarom veilig aannemen dat ten minste 90% van de Wedders niet fout was. Hoeveel autoritair-rechtse kiesgerechtigden waren er in de eerste jaren na de oorlog in Nederland? We weten het niet, doordat er geen autoritair-rechtse partij meer was. Dit veranderde in 1963, toen Hendrik Koekoek met zijn Boerenpartij publicitair de wind in de zeilen kreeg. Koekoek kreeg in 1967 in Wedde 4,61% van de stemmen; in Amsterdam 4,57%.

Tot besluit

Dat Wedde in zijn geheel een extreem NSB-verleden zou hebben gehad of dat alle Wedders in de oorlog fout zouden zijn geweest, is een fabel. Het aantal autoritair-rechtse kiezers in Wedde kan vanaf de jaren 1920 rechtstreeks worden gerelateerd aan een relatief klein deel van de Wedder bevolking, namelijk het aantal vrijzinnige eigenerfde zand- en/of veenboeren. Het is van belang hun politieke rol niet apart te bekijken. Agrarisch Wedde was geen eiland, maar vormt een onderdeel van het politieke toneel van agrarisch Westerwolde en Drenthe. ■

Dit artikel verscheen eerder op <http://historie-bellingwedde.realsite.nl/>.

Bronnen (beknopt)

Lunzen, H. van, *Waarheen werden de boeren geleid* (Odoorn 1964).

Meiboom, W.E., *Bijzonder bestraft : context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken* (Groningen; dissertatie 2016).

Nieuwsblad van het Noorden; voor verkiezingsuitslagen en statistieken.

Ru, J.H. de, *Landbouw en Maatschappij, een analyse van een boerenbeweging in de crisisjaren* (Wageningen 1980).

Tames, I., *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders 1950-1970* (Amsterdam 2013).

Vriend, E., *Het nieuwe land. Het verhaal van een polder die perfect moest zijn* (Amsterdam 2013).

Meer weten?

Van Arne Jansen verscheen eerder in Terra Westerwolda een artikel over villa Benvenuto (TW 2017 nr.1). Online geeft Jansen meer informatie in een artikel over 'Oost-Groninger Hildesheimers', waarin personen als Bontkes en Smid terugkeren. Hier is ook de uitgebreide bronnen- en literatuurlijst te vinden. Contact: zie www.bernard-mandeville.nl.

Het portret van ...

Aaltje is opgedoken

Het portret van vier generaties in Smeerling

door Hanne Wilzing

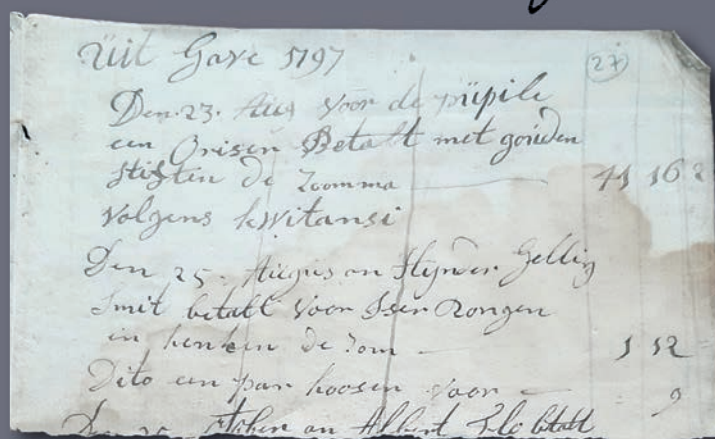
Deze keer een getekend portret, gebaseerd op historische feiten die nu verwerkt zijn in een boekje. Soms ligt je geschiedenis onder het vloerzeil. In 1979 vonden we in onze boerderij in Smeerling onder het vloerzeil oude, vuile en gehavende papieren. Bij het ontcijferen - bijna 40 jaar later; het bleef even liggen - dook het verhaal van onze betovergrootmoeder **Aaltje Hoisingh (1786-1853)** op. Het Hoisinghstee lag tussen het Halminghstee (nu Gasterij) en het Hiddinghstee (nu B&B), maar werd in 1930 afgebroken. De gebinten werden hergebruikt voor een nieuwe boerderij (nu Smeerling 10). De opgedoken papieren bleken een kasboekje te zijn. De eerste aantekeningen zijn uit 1773. Vanaf 1792 houdt hoofdvoogd Boele Halmingh er de uitgaven in bij voor Aaltje. Twee jaar eerder was haar vader Hindrik overleden en toen Aaltjes moeder Lukje Hensums Oolders opnieuw ging trouwen werd Aaltjes oom Boele haar hoofdvoogd. Het voogdijschap eindigt als Aaltje in 1810 trouwt met Hanne Hids. Hun jongste dochter Ikien trouwt in 1860 met Berend Wilzing; mijn overgrootouders.

In het kasboekje worden uitgaven genoteerd voor 'hoosen' (kousen), klompen, schoenen, hemden, zonnehoedjes et cetera. Ook lezen we over 'schoolgelt', bijdragen aan de 'bedelboerderij' van Abel Boels in Onstwedde en een verplichte betaling voor de Franse troepen in Nieuweschans. Op 23 augustus 1798 worden er 41 guldens, 16 stuivers en 2 duiten uitgegeven voor 'een Oriser met gouden stiften'. Het kasboekje geeft een uniek doorkijkje naar het dagelijkse leven in Westerwolde in die tijd. Aaltje dook via het kasboekje op in onze tijd. Om dat te bewaren schreef ik er enkele korte verhalen in het Gronings/Westerwolds bij en over drie andere Smeerlinger kinderen uit Aaltjes geslacht. Boele en de markescheiding in 1844. Wupke in 1943 bij het neerstorten van een Engelse jachtbommenwerper. En Berend in 1966 op het boerplak.

Een werkgroepje met Jan Bessembinders en Jan Huiges (Stichting Smeerling-Metbroek), Jeroen Kuipers (Natuurmonumenten), Geert Volders, Kineke Kuper en Frits van Kouwenhove (Historische Vereniging Westerwolde) maakte er een project van. De aftrap is op 21 maart in Gasterij Natuurlijk Smeerling met de presentatie van het boekje 'Aaltje. Vier generaties kinderen uit Smeerling in het Groningse Westerwolde'.

Beeldmerk Aaltje. Ontwerp Gonda Onnes; gebaseerd op een kinderfoto van Geertje Wilzing, achterachterkleinkind van Aaltje.

Detail uit het kasboekje, 23 augustus 1797: "Voor de pupile een oriser betalt met gouden stiften". Foto: auteur.

Zwaantje Wilzing - achterachterkleinkind van Aaltje - in zomer 1928 voor het Hoisinghstee. Collectie auteur.

Met ondersteuning van Marten Fokkens is een website gemaakt www.aaltjesstee.nl, komt er een Aaltje-wandeling en er gaat zelfs een Aaltje-lied viraal.

Het boekje (54 blz) is te bestellen voor € 9,50 (incl. verzendkosten) via info@aaltjesstee.nl. Verzending na 21 maart 2020. Het kan vanaf die datum ook voor € 5,- gekocht worden bij enkele op www.aaltjesstee.nl vermelde verkooppunten.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

Tekst en foto's: Geert Volders

Veertig jaar na de oprichting van de Vereniging voor Genealogie en Historie Westerwolde is er het nodige veranderd: de naam van onze vereniging, het tijdschrift en ook het ledenbestand. Onveranderd is de warme belangstelling voor de historie van onze landstreek. Naast het verleden denken we ook aan de toekomst. Dit doen we door waardevolle objecten of documenten te bewaren of door herinneringen in Terra Westerwolda vast te leggen. Leden zijn actief betrokken bij de realisatie van een educatieproject over de Westerwoldse geschiedenis, maar ook bij de totstandkoming van de landschapsbiografie. De in het najaar georganiseerde Historische Avonden in het Museum de Oude Wolden konden in 2019 rekenen op een record aantal belangstellenden. Kunnen we daarmee na veertig jaar HVW concluderen dat de belangstelling voor de geschiedenis van Westerwolde meer dan ooit aanwezig is?

Terugblik ledenbijeenkomst 19 oktober 2019

Dr. Remi van Schaik was als hoofdspreker voor deze ledenbijeenkomst naar Ter Apel afgereisd. Van Schaik voert samen met voormalig provinciaal archeoloog Henny Groenendijk een onderzoek uit naar de Westerwoldse relaties met Corvey, Osnabrück en Münster. In de lezing presenteerde Van Schaik de voorlopige onderzoeksresultaten. Zo betoogde hij dat de veelvuldig geciteerde bewering dat de eerste vermelding van de Westerwoldse kerspeldorpen 10e-eeuws is, op onjuistheden en zelfs vervalsingen berust. Hoewel het een ingewikkeld onderwerp betrof, wist Van Schaik deze herziening van onze geschiedschrijving op een boeiende manier te presenteren.

Terugblik ledenbijeenkomst 14 december 2019

Deze ledenbijeenkomst werd in samenwerking met de Stichting Groningen Orgelland (SGO) georganiseerd in Het Karspel bij de Magnuskerk in Bellingwolde.

Kees Kugel trad als eerste op met een lezing over het leven en werk van de orgelbouwer Arp Schnitger (1648-1719). Exact 250 jaar na Schnitgers dood werd de SGO opgericht, juist om aandacht te vragen voor het rijke, maar tevens kwetsbare orgelerfgoed in onze provincie. Tijdens het 50-jarig jubileum van de SGO stond Schnitger opnieuw centraal. Kleinzoon Frans Casper Snitger (1724-1799) - met de inmiddels vernederlandste achternaam - bouwde samen met Freytag het orgel van de Magnuskerk in Bellingwolde. Na de pauze vertelden HVW-bestuursleden Jochem Abbes en Jan Huizing over de plaatselijke politieke en religieuze achtergronden rondom het Snitger-Freytag orgel. De middag werd afgesloten met een prachtig mini-concert door organist Pieter Pilon.

Lid worden
van HVW
en Terra
Westerwolda
thuis ontvangen?

Dat kost slechts € 25,00 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolda drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

Dr. Remi van Schaik

In kerstfeer: Het Snitger-Freytag orgel met op de voorgrond de cartouche.

Agenda 2020

Voor de actuele agenda zie www.verenigingwesterwolde.nl

Zaterdag 13 juni:
zomervergadering -
locatie volgt.

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Verhalen van de Westerwoldse kust

In december 2019 kwam het boek 'Verhalen van de Eems-Dollardkust' uit. Het boek bevat 47 verhalen over de geschiedenis de Groningse kustregio. Drie jaar eerder was de Stichting Verdrongen Geschiedenis - de initiatiefnemer van het boek - te gast bij de HVW om verhalen te verzamelen. Westerwolde als kustregio?

Jawel: de noordelijke kerkdorpen Bellingwolde, Blijham en Vriescheloo grensden immers lange tijd aan de Dollard. In het boek zijn bijdragen te vinden van Jochem Abbes, Jan Huizing, Marlies Sanders en Ruut Wegman.

Ruilverkaveling beschreven

Een bijzonder ingrijpende geschiedenis is onlangs beschreven in het boek 'Realisatie Ruilverkaveling Blijham-Bellingwolde 1947-1974'. Een exemplaar werd tijdens de laatste ledenbijeenkomst van de HVW door de heer Oterdoom geschonken als toevoeging aan de collectie van de vereniging. Het boek is uitgegeven door de Landbouwverenigingen van

Blijham en Bellingwolde en samengesteld door Jan Hazelhoff, Scholto ten Have en Gerhard J. Oterdoom. Wat de opinie van de lezer over de ruilverkaveling ook moge zijn, het boek vormt een waardevolle toevoeging aan de geschiedschrijving van Westerwolde.

Nostalgie in MOW

Ook in 2020 presenteert het MOW weer een interessant programma. Op de rit staan onder meer een tentoonstelling rond de beleving van nostalgie 'De Grote Nostalgie Show' en een tentoonstelling waarin kunstenaars werk maken naar aanleiding van wandelingen door het hele noorden. Meer op de website van het museum!

Waterhuisje: wie weet meer?

Van ons lid mevrouw De Groodt kwam een interessante vraag. Naast een voormalig landarbeidershuisje aan de Wollinghuizerweg staat een schuurtje, dat altijd de naam 'waterhuisje' heeft gehad. Over de buitenmuren liggen zeer zware, overstekende balken (bielzen) op 60 cm afstand van elkaar. Daar bovenop onder het zadeldak ligt een betonnen bak, die aan de bovenkant is afgedekt geweest met karton. De bak meet l x h x b: 240 x 90 x 80. Er is nog een soort metalen leidinkje, waaraan een rubberen slang zit. Volgens een overlevering kwam vroeger een tankwagen water in de bak pompen om zo in wat stromend water te voorzien. Klopt dit verhaal? Wie weet meer over het verschijnsel 'waterhuisje'? Reacties en meer foto's: www.verenigingwesterwolde.nl (zoek op 'waterhuisje').

Foto: L. de Groodt

Correctie/aanvulling

In TW nr.3/2019 stond in het artikel over het project 'Joods leven in het grensgebied' de organisatiestructuur onvolledig vermeld. Het project wordt gefinancierd uit het INTERREG V A-programma Duitsland-Nederland met fondsen van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) voor een bedrag van 200.000 euro. De provincie Groningen en het Niedersächsisches Ministerium für Bundes- und Europaangelegenheiten und Regionale Entwicklung dragen elk 50.000 euro bij.

Bezoek ook onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws:
www.verenigingwesterwolde.nl.

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW
www.museumdeoudewolden.nl

